

ΑΜΙΑΚΑ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ

Τ. Καθηγητοῦ τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν

Η ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΙΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΕΝ ΤΗ, ΟΡΘΟΔΟΞΩ, ΕΚΚΛΗΣΙΑ,

Προσκληθεῖς, ὅπως συμμετάσχω εἰς τὸ πρὸς τιμὴν τοῦ νέου ἁγίου τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας Καθηγητοῦ Contardo Ferrini ἕπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἁγιοποιήσεώς του, προετοιμαζόμενον πνευματικὸν συμπόσιον, πρωτοβουλία τῆς Università Cattolica del s. cuore τοῦ Μιλάνου, εὐχαρίστως

1. Τὸν ὄρον «ἀναγνώρισις», προκρίνω τοῦ ὄρου «ἀνακήρυξις», καθόσον, κατὰ τὰ ἐν τῇ μελέτῃ ἀναπτυσσόμενα, ἡ μὲν «ἀνακήρυξις» ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπισήμου καὶ αὐθεντικῆς ἐκ μέρους τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. οὕτως εἰπεῖν, «ἁγιοποιήσεως» τῶν νέων ἁγίων, ἡ δὲ «ἀναγνώρισις» ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας (κλήρου καὶ λαοῦ) αὐθορμήτου ἀναγνωρίσεως τῆς ὑφισταμένης ἀγιότητος τοῦ τιμωμένου χριστιανοῦ, τοῦθ' ὅπερ εἶναι κατὰ πάντα σύμφωνον πρὸς τε τὴν πράξιν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

2. Ὁ Contardo Ferrini ἐγεννήθη ἐν Μιλάνῳ τῇ 4ῃ Ἀπριλίου 1859 καὶ ἐτελεύτησεν ἐν Συνα τῇ 17ῃ Ὀκτωβρίου 1902. Ἐσπούδασεν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ καὶ ἠσχολήθη σπουδαίως μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἰδίᾳ τὸ ἀρχαῖον καὶ βυζαντινὸν δίκαιον. Τῷ 1887 ἐγένετο τακτικὸς καθηγητὴς ἐν τῇ νομικῇ σχολῇ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Μεσίνης καὶ διαδοχικῶς μετετέθη τῷ 1890 εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Modena καὶ τῷ 1894 εἰς τὸ τῆς Παβίας. Ὁ βίος του ὑπῆρξεν ἅγιος καὶ ἀσκητικὸς, ἡ δ' ἀρετὴ του αὐτὴ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς σχετικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Βατικανοῦ «in grado eroico» τῇ 7ῃ Σεπτεμβρίου 1931, ἐξ οὗ καὶ ἀνεκηρύχθη venerabilis. Τῇ συνεργασίᾳ τῶν γνωστῶν νομικῶν S. Riccobono καὶ G. Baviera ἐξεδόθησαν αἱ Fontes iuri romani antejustiniani (Firenze 1909), ἐν αἷς περιελήφθη καὶ δόκιμος αὐτοῦ μετάφρασις τῶν νόμων seculares. Τῇ συνεργασίᾳ δὲ τῶν C. Fadela, S. Riccobono καὶ V. Scialoja ἐξεδόθησαν τὰ σχόλια αὐτοῦ εἰς τὰ Digesta Justiniani Augusto, ὡς καὶ ἄλλαι πηγαὶ τοῦ Ἰουστινιανείου δικαίου. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ συνεργατῶν του τὰ ἔργα αὐτοῦ συλλογικῶς: Opere di Contardo Ferrini, εἰς 5 τόμους, φροντίδι τοῦ E. Albertario, V. Arangio - Ruiz, καὶ P. Giapessoni μετὰ προλόγου τοῦ P. Bonfante, Milano 1929—1930. Ἐπίσης ἐξεδόθη Una Raccolta di Scritti religiosi di Contardo Ferrini ὑπὸ τοῦ C. Pelegrini (Milano 1912), ὡς καὶ βίος αὐτοῦ, La vita, Torino 1928. Πρβλ. Enciclopedia Italiana XV. σελ. 65.

ἀπεδέχθη τὴν πρόσκλησιν¹, οὐ μόνον ἐπὶ τιμῇ τοῦ νέου τούτου συναδέλφου ἁγίου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ προεπιπέσει ἀναγνώρισε τῶν ὑψίστων ἐπιστημονικῶν ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας οὗτος προσέφερε διὰ τῶν σοφῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν, ἰδίᾳ εἰς τὸ βυζαντινὸν δίκαιον.

Εὐχαρίστως δ' ἐπωφελοῦμαι τῆς παρεχομένης ταύτης εὐκαιρίας ἀμεσώτερως πνευματικῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ κόσμου τὸν ὁποῖον ἐκπροσωπεῖ ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἐφ' ὅσον εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἡ χρησιμοποίησις τοιούτων εὐκαιριῶν νὰ ἐγίνετο ἐπὶ καλλιεργείᾳ καλῶν ἀμοιβαίως διαθέσεων συνεργασίας καὶ συνενόησεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν, αἱ ὁποῖαι διὰ τῶν δξυτήτων καὶ πικρῶν ἀντιθέσεων κερωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων, θὰ ἦσαν ἐν τούτοις προωρισμέναι, ὅπως ἠνωμένοι εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν ἀποτελοῦν ἀρμονικὸν ἀλλήλων συμπλήρωμα πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ ἀπωτέρου καὶ ἀληθῶς μεγάλου ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ σκοποῦ καὶ προορισμοῦ τῆς Χριστιανικῆς καθόλου Ἐκκλησίας.

Ὡς θέμα συμμετοχῆς μου εἰς τὸν πανηγυρικὸν τόμον ἐξέλεξα τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Διὰ τῆς συντόμου ἐν τοῖς ἐξῆς ἀναπτύξεως τοῦ θέματος τούτου θέλει δειχθεῖ ἡ ὑφισταμένη βασικὴ διαφορὰ τῆς πράξεως τῆς Ἀνατολικῆς ἀπὸ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγνώρισεως τῆς ἀγιότητος καὶ ἡ σταθερὰ προᾶξις τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐν τούτῳ ἀπ' ἀρχαιοτάτων. Διὰ τῆς ἐν προκειμένῳ ἐξακριβουμένης διαφορᾶς ταύτης, ἀνεξαρτήτως ἐξωτερικῶν τύπων, καταφαίνεται ἐν τούτοις καὶ ἡ ὑφισταμένη βασικὴ ἐνότης ἀντιλήψεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ὡς πρὸς τὴν γενικῶς ὀφειλομένην ἀναγνώρισιν καὶ ἀπονομῆν προσηκουσῶν τιμῶν εἰς τοὺς εὐαρεστήσαντας τῷ Θεῷ ἁγίους Αὐτοῦ. Αἱ ὑφιστάμεναι ἐν πολλοῖς διαφοραὶ ὄφειλον, ὡς καὶ παλαιότερον, νὰ μὴ διαταράτουν τὴν ὑπάρχουσαν ἐσωτερικὴν ἐνότητα, τὴν ἐγγυουμένην ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ «*in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus autem caritas*».

Ὅπως εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα, οὕτω καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα αἱ ἐξωτε-

1. Τὴν μελέτην ταύτην ἠτοίμασα κατὰ τὴν κατοχὴν, ὅτε μοι ἐγένετο ἡ πρόσκλησις. Παρὰ δὲ τοὺς ἀρχικοὺς ἐνδοιασμούς μου διὰ τὴν συμμετοχὴν μου εἰς τὸ ὡς ἄνω συμπόσιον, λόγῳ τῆς αἰσχροῦς ἐναντι τῆς Πατρίδος μας διαγωγῆς τῆς Ἰταλίας, ἀπεδέχθη ἐν τούτοις τὴν πρόσκλησιν, θέτων ὑπὲρ τὰ ἀνθρώπινα, τὰ πνευματικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ διαφέροντα, οὕτω δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ μορφὴ ἣν ἔλαβεν ὁ προτασσόμενος τῆς μελέτης πρόλογος, τὸν ὁποῖον δὲν μετέβαλα λόγῳ τῆς σημασίας ἣν ἔχει διὰ τὴν πρὸς ἡν ἀπευθύνεται Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, μὴ παύουσαν δυστυχῶς νὰ ἀδικῇ τὴν Ὁρθόδοξον ἀδελφὴν της.

Τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα τῆς καταρρεύσεως τῆς Ἰταλίας συνετέλεσαν εἰς τὴν διακοπὴν τῆς ἐπικοινωνίας καὶ εἶχον ματαιώσει μέχρι πρό τινος καὶ τὴν ἐκδοσιν τοῦ τιμητικοῦ τόμου. Ἦδη πληροφοροῦμαι ὅτι ἐκδίδεται τετράτομος ἀναμνηστικὴ μελέτη ἐξ ἀφορμῆς τῆς προσφάτως πραγματοποιηθείσης ἀγιοποιήσεως τοῦ C. F. εἰς ἣν δὲν περιλαμβάνεται ἡ μελέτη αὕτη, ὡς μὴ ἐγκαίρως ἀποσταλεῖσα.

ρικαὶ καὶ δευτερευούσης σημασίας διαφορὰ ἐπιμελῶς ἐξεταζόμεναι ἀποκαλύπτουν ἰκανὴν ποσότητα ἀντιλήψεων, σπουδαῖον δὲ θὰ ἦτο ἂν τὸ γεγονός τοῦτο κατηύθυνε καὶ ἐκανόνιζε τὰς ἐκατέρωθεν σχέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν μᾶλλον, ἢ αὐταὶ αἱ ἐξωτερικαὶ διαφορὰ καὶ δξότητες. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐποχῇ, ἐκάστη τῶν ἐπὶ μέρους ἐκκλησιῶν διεφύλαττε πιστῶς, καὶ ζηλοτύπως ἐτήρει τὰς ἰδιορρυθμίας καὶ τοπικὰς παραδόσεις τῆς καὶ περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο τοῦ ἐπὶ τούτων στηριζομένου ἰδιάζοντος χαρακτήρος τῆς, τοῦτο δ' οὐδαμῶς ἐδημιούργει χάσματα, χαλαρώσεις σχέσεων καὶ σχίσματα. Οἱ ἐσωτερικοὶ δεσμοὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης ἦσαν πραγματικῶς ἰσχυροὶ καὶ ἀκατάλυτοι, οἱ δὲ τὰς ἐκκλησίας ταύτας ἰθύνοντες ἐφρόντιζον νὰ κρατοῦν τούτους μετὰ προσοχῆς, σωφρόνως ἀπομακρύνοντες καὶ ἐκμηδενίζοντες πᾶν σκάνδαλον ἐπαπειλοῦν τὴν ἐνότητα καὶ συνεπιφέρουν τὴν τῶν δεσμῶν τούτων χαλάρωσιν καὶ διάσπασιν. Παράδειγμα τὸ πολὺ κροτον ζήτημα τῆς διαφορᾶς τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ Πάσχα μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως κατὰ τὸν β' αἰῶνα¹ καὶ τόσα ἄλλα.

Πόσον δ' εὐχάριστον θὰ ἦτο τὸ γεγονός, ἂν καὶ αἱ σημεριναὶ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι καὶ ἰδίως ἐκ τούτων αἱ ἀρχαιότεραι, ἢ Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξος καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ, ἐπανήρχοντο πάλιν εἰς τὴν ἀρχαίαν ταύτην τακτικὴν τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς ἀνοχῆς ἐν τῇ μετ' ἀλλήλων ἀναστροφῇ. Καὶ πόσον σπουδαῖον θὰ ἦτο τὸ γεγονός, ἂν αἱ Ἐκκλησίαι αὐταὶ ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν κατὰ βάσιν ὑπάρχουσαν ἐν πᾶσι θεμελιώδη ἐνότητα (διότι «εἰς Κύριος καὶ μία πίστις»)², καὶ παραβλέπουσαι τὰς δευτερευούσας διαφορὰς, ἐπὶ πλήρει καὶ ἀπολύτως εἰλικρινεῖ ἀναγνωρίσει καὶ σεβασμῷ τῆς ὑφισταμένης ἐκάστη ἰδιορρυθμίας, ἔδιδον πρὸς ἀλλήλας φιλικῶς τὰς χεῖρας πρὸς ἀνασύνθεσιν τῶν διακοπέντων, διὰ τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας καὶ μικρότητας, ἀρχαίων δεσμῶν, ἀποκατάστασιν τοῦ ἀποσχισθέντος ἀρράφου τοῦ Χριστοῦ γιγῶνος καὶ τελικὴν συνεπῶς εἰς τὸ ἀπώτερον μέλλον ἔνωσιν αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη ἔνωσις ὑπὸ τὰς σημερινὰς μάλιστα συνθήκας τῆς ἀνθρωπότητος κρίνεται, πρὸς τῇ ἐπιταγῇ τοῦ Χριστοῦ³ καὶ ὡς ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς συνειδήσεως. Τὸ κῆμα ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς χριστιανικῆς ἰδεολογίας καθόλου ὀγκοῦται καθ' ἡμέραν βαρύτερον καὶ ἐκ πολλῶν κατευθύνσεων, ἢ δὲ καταδιωκομένη ὑπὸ τῶν ἐναντίων δυνάμεων γυνῆ⁴ ἀπειλεῖται σοβαρῶς, ὅχι τόσον διὰ τὴν τῶν ἐναντίων τούτων δυνάμεων ἀξίαν, ὅσον διὰ τὴν τῶν ἰδίων ἐσωτερικῶν δυνάμεων διάσπασιν, αἵτινες φαίνονται τοῦλάχιστον ἐν πολλοῖς τὰ τοῦ κόσμου μᾶλλον, ἢ τὰ τοῦ Θεοῦ στοχαζόμεναι.

1. Ἀμίλκα Σ. Ἀλιβιζάτου: Τὸ αἷτιον τῶν περὶ τοῦ Πάσχα ἐρίδων τοῦ δευτέρου αἰῶνος. Ἀθῆναι 1911.

2. Ἐφεσ. δ'. 5.

3. Ἰωάν. ιζ'. 11, 21, 22, 23. Ἐφεσ. δ'. 13.

4. Ἀποκαλυψ. ιβ'. 1-6.

Οὕτω διὰ τῆς μικρᾶς μου ταύτης πρὸς τιμὴν τοῦ Contardo Ferrini μελέτης θέλει καταδειχθῆ ἡ καὶ ἐν τῇ λεπτομερείᾳ ταύτῃ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, περὶ τῆς ὀφειλομένης δηλονότι πρὸς τοὺς ἁγίους τιμῆς, ὑφισταμένη ταυτότης ἀντιλήψεων παρ' ἀμφοτέραις ταῖς Ἐκκλησίαις γενικῶς; ἀνεξαρτήτως τῶν ἐξωτερικῶν δευτερευουσῶν τυπικῶν διαφορῶν, προσιδιαζουσῶν εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα ἐκάστης τῶν ἐκκλησιῶν τούτων.

*
*
*

Πρὸς σαφῆ κατανόησιν τοῦ ὅλου ζητήματος τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὠρισμένας προϋποθέσεις ἀναφερομένας εἰς τὴν ὑπόστασιν, τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἥτις κατὰ πάντα ταῦτα οὐσιωδῶς διαφέρει τῆς Ῥωμαϊκῆς, ἐπὶ διαφορετικῶν βασιζομένης ἱστορικῶν δεδομένων.

Ἐν προκειμένῳ ἰδιαζούσης ὅλως σημασίας εἶναι πρῶτον, τὸ γεγονός τῆς ἐξηκριβωμένης ἀδιασπαστοῦ καὶ ἀδιακόπου συνεχείας παραδόσεως καὶ ζωῆς, ἣν ἀποτελεῖ ἡ σημερινὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία πρὸς τὴν πρώτην καὶ μεταγενεστέρως ἀδιαίρετον Ἐκκλησίαν, καὶ δεύτερον, ὃ ὅλως τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ προσιδιάζων δημοκρατικὸς αὐτῆς χαρακτῆρ ἐν τῇ ὅλῃ ὀργανικῇ αὐτοῦ συστάσει. Πράγματι, ὡς καὶ ἐν εἰδικῇ μελέτῃ μου¹ ἔδειξα, ἡ πίστις καὶ ἡ ζωὴ τῆς σημερινῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἐν πᾶσιν ἀδιάκοπον συνέχειαν τῆς πίστεως καὶ ζωῆς τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαίρετου Ἐκκλησίας. Ἀκριβῶς δ' ἐν τῷ ἀπασχολοῦντι ἡμᾶς ζητήματι τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἁγίων, ὃ τρόπος καὶ ἡ κρατοῦσα τακτικὴ παρουσιάζουν τοιαύτην ὁμοιότητα ἐν τῇ πράξει μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαίρετου καὶ τῆς σημερινῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὥστε καὶ ἐν τούτῳ ἀκόμη τῷ λεπτομερειακῷ ζητήματι ἀναγνωρίζομεν τὴν ὑφισταμένην ἀδιάκοπον συνέχειαν ταύτης πρὸς ἐκείνην.

Ἐξ ἄλλου ἡ καθαρῶς δημοκρατικὴ ἀντίληψις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μας, περὶ ἴσων ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ δικαιωμάτων λαϊκῶν καὶ κληρικῶν, ἀνεξαρτήτως τῆς ἀναγνωριζομένης τοῖς τελευταίοις *jure divino* κυβερνητικῆς αὐτῶν θέσεως, καταδεικνύει καὶ καθορίζει τὴν ἐν τῷ ἐξεταζομένῳ ζητήματι θέσιν καὶ συμμετοχὴν ἀμφοτέρων τῶν στοιχείων τούτων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, ἄνευ πολλῆς δυσκολίας ἢ οἰασθήποτε ἀμφισβητήσεως.

Ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ σήμερον γίνεται καὶ ὀφείλει νὰ γίνηται, ἀνεξαρτήτως τῆς ὅλως μεταγενεστέρως καὶ ἐπὶ ξένης (Ῥωμαϊκῆς) ἐπιδράσεως βασιζομένης, καθιερωθείσης ἀπαραδέκτου πράξεως τῆς τε Ῥωσσικῆς ἐκκλησίας καὶ ἄλλων τινῶν αὐτοκεφάλων ὀρθοδόξων ἐκ-

1. H. S. Alivisatos, *The Orthodox Church's unbroken continuation with the ancient Church*, London, 1937.

κλησιῶν (νεωστὶ καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος), ἀπαραλλάκτως, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ἄνευ δηλονότι πρωτοβουλίας, ἢ καὶ ἐπισήμου ἐν ἀρχῇ ἐπεμβάσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ἀπλῶς διὰ βοῆς τῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας, κλήρου δηλ. καὶ λαοῦ.

Διὰ τοῦ τρόπου τούτου, περὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ὁποίου κατωτέρω, ἀναγνωρίζεται τις τῶν τεθνεώτων χριστιανῶν τῶν κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν εὐαρεστησάντων ἐν ζωῇ τῷ Θεῷ, ὡς ἅγιος καὶ δυνάμενος νὰ προσβεῖη παρ' αὐτῷ ὑπὲρ τῶν συνανθρώπων του ὡς δίκαιος, κατὰ τὸ τοῦ Ἰακώβου «πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη»¹. Ἐπ' οὐδενὶ δὲ λόγῳ καὶ ἐν οὐδεμίᾳ περιπτώσει ἐπιτρέπεται ἢ παραλλαγή τῆς πράξεως ταύτης τῆς Ἐκκλησίας, καθόσον τοῦτο θὰ ἦγε εἰς μετακίνησιν βασικῶν ἀρχῶν, συνεπάγουσαν νοθείαν τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὄργανισμοῦ καὶ ἀνατροπὴν τῶν ἀπ' ἀρχαιοτάτων παραδεδεγμένων βάσεων αὐτοῦ.

* * *

*Οἱ Μάρτυρες καὶ Ἅγιοι
τῆς πρώτης καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας
Ἐκκλησίας.*

Θεωρῶ ἐντελῶς περιττὸν εἰς τὴν σύντομον ταύτην μελέτην νὰ ἀναπτύξω διὰ μακρῶν καὶ ἐν λεπτομερεῖᾳ τὸ ζήτημα τῆς ἀπονεμομένης ἐκκλησιαστικῆς τιμῆς εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ ἁγίους τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἔχει ἐξετασθῆ καὶ ἐξονυχισθῆ διὰ πολλῶν καὶ σπουδαίων μελετῶν εἰς ὄλας αὐτοῦ τὰς λεπτομερείας. Ἡ ἐπανάληψις συνεπῶς τῶν ἤδη ἐξακριβωθέντων, οὐδὲν ἀπολύτως νεώτερον στοιχεῖον θὰ προσέθετε, διὸ καὶ περιορίζομαι εἰς

1. Ἰακώβου, ε' 16. Ἡ ἐν τῇ ἐκφράσει ταύτῃ τοῦ Ἰακώβου περιεχομένη ἔννοια ἐνισχύεται ἀπολύτως καὶ ἐκ τῆς παρακλήσεως τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἵνα βοηθῶσιν αὐτὸν διὰ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν προσευχῶν αὐτῶν. Πρβλ. Ἰωάν. θ' 31, Ῥωμ. ιε' 30, Β' Κορ. α' 11, Ἐφεσ. ζ' 18, 19, Κολοσ. δ' 3, πρβλ. καὶ Γενεσ. κ' 7, καὶ Ἰωβ ββ' 8. Ταῦτα ἀντιτίθενται ἀπολύτως πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς *Confessio Augustana* (Ἄρθρον 21ον) λεγόμενα: «*memoria sanctorum proponi potest, ut imitemur fidem eorum et bona opera iuxta vocationem. Sed scriptura non docet invocare sanctos seu petere auxilium a sanctis etc.*». Πρβλ. καὶ πη'. Ψαλμὸν σγ. 8 «Ὁ Θεὸς ὁ ἐνδοξαζόμενος ἐν βουλῇ ἁγίων» καὶ Σοφίας Σειράζ, μδ' 1—15 «Αἰνέσωμεν δὴ ἄνδρας ἐνδόξους καὶ τοὺς πατέρας ἡμῶν τῇ γενέσει... Ἄνδρες ὀνομαστοὶ ἐν δυνάμει βουλευόμενοι ἐν συνέσει αὐτῶν ἀπηγγελκότες ἐν προφητείαις. Ἠγούμενοι λαοῦ ἐν διαβουλίαις, καὶ συνέσει γραμματείας λαοῦ... διηγοῦμενοι ἔπη ἐν Γραφῇ. Ἄνδρες πλούσιοι κεχορηγημένοι ἰσχύϊ εἰρηνεύοντες ἐν παροικίαις αὐτῶν. Πάντες οὗτοι ἐν γενεαῖς ἐδοξάσθησαν, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν καύχημα... Ἄνδρες ἐλέους, ὧν αἱ δικαιοσύναι οὐκ ἐπελήσθησαν... καὶ ἡ δόξα αὐτῶν οὐκ ἐξαλειφθήσεται... τὸ σῶμα αὐτῶν ἐν εἰρήνῃ ἐτάφη, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ζῆ εἰς γενεάς. Σοφίαν αὐτῶν διηγῆσονται λαοί, καὶ τὸν ἔπαινον ἐξαγγέλλει Ἐκκλησία».

σύντομον ἀνάπτυξιν τῶν κατὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἁγίων ἐν τῇ πρώτῃ Ἐκκλησίᾳ, παραπέμπων εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑπάρχουσαν πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν, ἐξ ἧς ἐν τῇ κατωτέρῳ ὑποσημειώσει ἀναφέρω τινὰς τῶν σπουδαιότερων σχετικῶν μελετῶν, ἐν αἷς καὶ δαψιλεῖς παρέχονται αἱ εἰς τὰς πρώτας πηγὰς παραπομαὶ καὶ ἡ καθόλου σχετικὴ βιβλιογραφία¹.

1. Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, Τόμος ἀγάπης, Ἰάσιον 1698.

Νέον Μαρτυρολόγιον, Ἐνετίῃσι 1799 καὶ Ἀθήναι 1856.

Νικοδήμου ἁγιορ., Συναξαριστῆς τῶν 12 μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, Βενετία 1819 καὶ Ἀθήναι 1868.

Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter II. σελ. 840 κ. ἔ.

Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου, Ἐπιστολὴ πρὸς Πέτρον τὸν Κλαϊρικὸν περὶ τῶν μετὰ τὸ σχίσμα ἁγίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν γενομένων ὑπ' αὐτῶν θαυμάτων, Ἀθήναι 1844.

Petit de Juléville, Recherches sur l'emplacement et les vocables des Eglises chrétiennes en Grèce, ἐν Archives des missions scientifiques et littéraires. Deuxième Serie, T.V. 1868, σελ. 522.

P. Allard, La transformation des temples en eglises, ἐν L'art payen sous les empereurs chrétiens, 1879, σ. 259—98.

Μ. Γεδεών, Βυζαντινὸν ἱστοριολόγιον, Κωνσταντινούπολις 1895.

Miclosich u. Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani; Vindobona 1860.

Kraus, Realenkyklopedie der christlichen Altertümer T. II, σ. 840 κ. ἔ.

Gabrol, Dictionaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, εἰς τὰ ἄρθρα Martyr καὶ Marterologie Vol. X. col. 2359 κ. ἔ.

J. Bois, La canonisation dans l'Eglise russe ἐν Dictionaire de Theologie catholique vol. II. 1659 κ. ἔ.

Bonwetsch, Heilige, Heiligenverehrung, ἐν Realenzyklopedie für protestantische Theologie u. Kirche τ. 7ος σελ. 554 κ. ἔ.

C. Beccari, Beatification and Canonization ἐν The Catholic Encyclopedia τ. II, σελ. 364 κ. ἔ.

E. Lucius, Die Anfänge des Heiligenkultus in der christlichen Kirche, herausgegeben v. Gustav Aurich, Tübingen 1904.

La Légende Dorée de J. Voragine, trad. par. Teodor De Wyzewa, Paris 1925.

Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Ἀλεξάνδρεια 1911, σελ. 150 κ. ἔ.

Fr. Pfister, Reliquien-kult im Altertum, Giessen, 1912.

Franz Wieland, Altar und Altgrab der christlichen Kirchen in 4. Jahrhundert, Leipzig, 1912.

Hip. Delehaye, Les origines du culte des Martyres, Bruxelles 1912.

Ε. Γ. Παντελάκη, «Ἁγιοὶ» ἄρθρον ἐν «Θρησκευτικῇ καὶ Χριστιανικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ», τόμος Α' σελ. 165 κ. ἔ.

Καλλινίκου Δελικάνη, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα, τόμοι τρεῖς, Κωνσταντινούπολις 1905.

Pitra, Analecta Sancta (Κοντάκια),

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἤδη γενομένων ἐρευνῶν βέβαιον εἶναι, ὅτι οἱ πρῶτοι τυχόντες ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς τιμῆς τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀγιότητος αὐτῶν εἶναι οἱ μάρτυρες, οἵτινες ἐκουσίως προσέφερον τὸ σῶμα αὐτῶν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν διωκτῶν τῆς πίστεως ἐπιβαλλόμενα φρικτὰ βασανιστήρια καὶ τὴν ζωὴν των ὀλόκληρον ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ ἰδεολογίας καθόλου.

Παρὰ δὲ τὰς ἀναπτυχθείσας θεωρίας¹ καὶ τοὺς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον προχείρους παραλληλισμοὺς καὶ ἐξομοιώσεις τῆς τιμῆς καὶ τῆς νομιζομένης λατρείας τῶν μαρτύρων τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, πρὸς τὴν τιμὴν καὶ δόξαν τῶν ἡρώων καὶ ἡμιθέων τῆς ἀρχαιότητος, βέβαιον εἶναι, ὡς ἀβιάστως καὶ ἐκ τῶν πρώτων καὶ μεταγενεστέρων ἱστορικῶν πηγῶν ἐξάγεται, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ὡς κατ' ἐξοχὴν, οὕτως εἰπεῖν, ἐκπρόσωπος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἀνεξαρτήτως ὅλως φυσικῶν ἐν τῇ ἐξωτερικῇ καθόλου λατρείᾳ συμπτώσεων, οὔτε κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἐμφάνισιν καὶ στερέωσιν, οὔτε μεταγενεστέρως ἀντέγραψε τὰ τῶν προὔπαρχόντων θρησκευμάτων λατρευτικὰ συστήματα. Τοῦναντίον ἀνέπτυξε ζωὴν ἰδίαν, βασιζομένην ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ θείου αὐτῆς Ἰδρυτοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων, ἥτις καὶ μόνη ἀπετέλει τὸν γνώμονα κατευθύνσεως τῆς καθόλου ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς².

Κατὰ ταῦτα οἱ μάρτυρες δὲν ὑπῆρξαν ἀπλῶς ἡρωϊκαὶ προσωπικότητες, μυθολογικῶς δημιουργηθεῖσαι, ἢ προσωπικότητες ἐξαρθεῖσαι καὶ ὑμνηθεῖσαι κατ' ἀντιγραφὴν τῶν εὐκλεῶν ἡρώων καὶ ἡμιθέων τῶν ἐθνικῶν θρησκειῶν καὶ ἰδίᾳ τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλὰ μυριάδες μυριάδων πραγματικῶν καὶ εὐσυνειδήτων χριστιανῶν δοσάντων, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν πεποιθήσιν καὶ κατ' ἐντολὴν τοῦ Κυρίου καὶ συμφώνως τῷ ὑποδείγματι Αὐτοῦ, τὴν

V. S c h u l t z e, Geschichte des Untergangs des griechischen römischen Heidentums τ. 2, Jena, 1892.

J. E b e r s e l t, Sanctuaires de Byzance, Paris 1921.

Γ ε ω ρ γ ῖ ο υ Σ ω τ η ρ ῖ ο υ. Οἱ τάφοι τῶν Μαρτύρων τῆς πίστεως ἢ τὰ Μαρτύρια. Πρακτ. Χριστ. ἀρχαιολ. Ἔταιρ. 1936—38, Ἀθῆναι 1939 σελ. 36 κ.δ.

Τ ο ὕ α ὗ τ ο ὕ, Ὁ Ναὸς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ, Ἀθῆναι 1924.

Τ ο ὕ α ὗ τ ο ὕ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία τ. Α' Ἀθῆναι 1942.

Φ ἄ ν η Μ ι χ α λ ο π ο ὄ λ ο υ, Κοσμὸς ὁ Αἰτωλός. Ἀθῆναι 1940, σ.125 κ.ε.

Χ ρ υ σ ο σ τ ὶ μ ο υ Π α π α δ ο π ο ὄ λ ο υ, Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως ἁγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, μετ' ἐπιμέτρου περὶ τοῦ πολέμου τῶν λατίνων κατὰ τῆς μνήμης Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Ἀθῆναι 1934.

Τ ο ὕ α ὗ τ ο ὕ, Ὁ ἅγιος Γεράσιμος ὁ νέος, ἀσκητῆς Κεφαλληνίας «Θεολογία» τ. Α' (ΙΗ'), Ἀθῆναι 1940 σελ. 7—28.

Κ. Μ. Ρ ἄ λ λ η. Περὶ τῆς τῶν ἁγίων ἀνακηρύξεως, «Ἐκατονταετηρὶς Πανεπιστημίου» 1837—1937 (Ἐπιστημονικαὶ Συμβολαί), Ἀθῆναι 1938 σελ. 305—316.

1. Ἰδίᾳ παρὰ Ε. Lucius, ἐνθ' ἄνωτέρῳ.

2. Ἡδὴ ὁ Αὐγουστίνος, ἐν τῷ Χ. κεφαλαίῳ τοῦ XXII. βιβλίου τοῦ De civitati Dei, κερπόντως καταπολεμεῖ καὶ ἀποκρούει τὸν τοιοῦτον παραλληλισμόν.

ζωῆν αὐτῶν ὑπὲρ «τῶν φίλων αὐτῶν», ὃ ἔστι ὑπὲρ τοῦ ἀθροίσματος τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας¹.

Πῶς δὲ θὰ ἦτο δυνατόν τοιαύτη διάθεσις καὶ ὑπέροχος αὐτοθυσία νὰ παροραθῇ ἢ καὶ νὰ λησμονηθῇ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας;² Ἦδη οἱ σύγχρονοι αὐτῶν καὶ πρὶν ἢ ἐκεῖνοι μαρτυρικῶς τελειωθῶσιν, ἀπένεμον αὐτοῖς (τοῖς ὁμολογηταῖς), τὸν προσήκοντα σεβασμὸν καὶ τὴν αὐτοῖς ἀνήκουσαν τιμὴν, ὁλόκληρος δ' ἡ Ἐκκλησία, κλήρος δηλ. καὶ λαός, ἐξεδήλου πρὸς τοὺς διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου ἐπισφραγίζοντας τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν τὴν ἀνήκουσαν αὐτοῖς εὐλάβειαν καὶ τιμὴν. Ἡ πανδήμως ἀποδοδομένη αὕτη τιμὴ δὲν ἦτο ξένη πρὸς τὴν ἐν τῇ Κ. Δ. τονιζομένην θέσιν, ἣν κατέχουν οἱ μάρτυρες παρὰ τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ, ἀκριβῶς διὰ τὰς ὑπηρεσίας τοῦ αἵματος, τὸ ὁποῖον προσέφερον ὑπὲρ ἐπικρατήσεως τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας³.

Ἡ τοιαύτη ἀναγνώρισις ἦτο ἀυθόρμητος καὶ δὲν ὑπέκειτο εἰς οὐδεμίαν ἀπολύτως τυπικὴν μορφήν, μεταγενεστέρου μάλιστα τύπου. Δὲν ἀπηρεῖτο δηλ. πρὸς τὴν τοιαύτην ἀναγνώρισιν οὐδεμία τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς (ἐπισκόπου ἢ συνόδου) ἔγκρισις, ἀλλ' αὐθορμήτως ἐπίσκοποι καὶ καθόλου κλήρος καὶ λαὸς συμμετείχον τῆς πανδήμως γενομένης ἀναγνωρίσεως, ὃ δὲ κλήρος φυσικῶς προΐστατο ἱερατικῶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τελετουργικῶν ἐκδηλώσεων τιμῆς καὶ μεταγενεστέρως καθώριζε κανονικῶς ταύτας ἢ καὶ ὡς προΐσταμένος τῆς Ἐκκλησίας κατέκρινε καὶ ἐπισήμως διὰ κανονικῶν διατάξεων τοὺς μὴ συμμετέχοντας εἰς τὰς πανδήμως ἀποδοδομένας τιμὰς εἰς τοὺς μάρτυρας⁴. Ἡ τυχὸν μάλιστα ἐξ ἀποκλειστικῆς πρωτοβουλίας τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἀνακήρυξις προσώπου τινὸς ὡς μάρτυρος καὶ ἁγίου καὶ ἢ ὑπ' αὐτῆς ἐπὶ ἰδίᾳ εὐθύνη διδομένη ἐντολὴ περὶ ἀπονομῆς εἰς τοῦτο τιμῆς καὶ δόξης μάρτυρος καὶ ἁγίου, ἄνευ τῆς συμπράξεως τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ τούτου καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἔστω καὶ ἂν αὕτη ἀντεπροσωπεύετο ὑπὸ ἰσχυρᾶς προ-

1. Ἀποκαλύψεως 5' 9.

2. Λύγουστίνου Confessiones VI. 2 κ.ε.

3. Ἀποκαλύψεως 5' 9—11, 5' 9—17, ιδ' 1—5 καὶ κβ' 1—5.

4. Ἴδε κ' κανὼνα τῆς ἐν ἐν Γάγγρα (340;) συνόδου: «Εἴ τις αἰτιώτο ὑπερηφάνῳ διαθέσει κεχηρμένος καὶ βδελυσσόμενος, τὰς συνάξεις τῶν μαρτύρων, ἢ τὰς ἐν αὐταῖς γενομένας λειτουργίας καὶ τὰς μνήμας αὐτῶν, ἀνάθεμα ἔστω». Ὁ κανὼν οὗτος ἐξεδόθη κατὰ τὴν ἡδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀντιτασσομένην εἰς τὰς τοιαύτας πρὸς τιμὴν τῶν μαρτύρων ἐκδηλώσεις, ὧν ἦγειτο Εὐστάθιος ὁ Σεβαστείας (δ' αἰών). Ὁ νά' κανὼν τῆς ἐν Λαοδικείᾳ (343;) ὀρίζει, «ὅτι οὐ δεῖ ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ μαρτύρων γενέθλια ἐπιτελεῖν, ἀλλὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων μνήμας ποιεῖν ἐν τοῖς Σάββασι καὶ ταῖς Κυριακαῖς» Ὁ δὲ μς' (νδ') κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ ὀρίζει «Ἐξέστω ἐτι μὴν ἀναγινώσκεισθαι τὰ πάθη τῶν μαρτύρων, ἡνίκα ἂν αἱ ἐτήσια αὐτῶν ἡμέραι ἐπιτελοῦνται».

σωπιότητος, ὑπεχεροῦτο νὰ ὑπαχθῆ εἰς τὴν ἀρνητικὴν τῆς Ἐκκλησίας δλοκλήρου ἀπόφανσιν¹.

Ἀληθῶς οὐδεμία παλαιότερα ἐκκλησιαστικὴ πράξις παρεδόθη ἡμῖν περὶ τῆς ἐπισήμου οὕτως εἰπεῖν, ἀνακηρύξεως τῶν ἁγίων ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει. Καὶ ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ τὰ πράγματα ἐξηκολούθησαν γινόμενα ὡς καὶ πρότερον, ἐν δὲ τῇ Δύσει ἡ ἐπισημοτέρα εἰς τοῦτο ἐπέμβασις τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς δηλ. τοῦ Πάπα μαρτυρεῖται κυρίως ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος², ἀφ' οὗ χρονολογοῦνται αἱ ἀπαρχαὶ τῆς καθιερωθείσης καὶ σήμερον τηρουμένης ἐκκλησιαστικῆς διαδικασίας ἐν τῇ Ρωμ. Ἐκκλησίᾳ πρὸς ἀνακήρυξιν ἁγίου τινὸς (Beatus ἢ Sanctus) ὑπὸ τοῦ Πάπα³.

1. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτους, ὁ ἅγιος Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας τὸν ἐν συμπλοκῇ τινι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ λιθοβολήσαντα τὸν ἐπαρχον ταύτης Ὁρέστην καὶ διὰ τοῦτο ἐν βασάνοις ἀποθανόντα Ἀμμώνιον «φανμάσιον ἀπεκάλεσε καὶ μάρτυρα χρηματίζεῖν ἐκέλευσε, ἐγκομιάζων αὐτοῦ ἐπ' ἐκκλησίας τὸ φρόνημα, ὡς ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀνελομένου, ἀλλ' οἱ σωφρονοῦντες, καίτερ χριστιανοὶ ὄντες, οὐκ ἀπεδέχοντο τὴν περὶ τούτου Κυρίλλου σπουδὴν· ἥπισταντο γὰρ προπετείας δίκην δεδωκέναι τὸν Ἀμμώνιον οὐ μὴν ἀνάγκη ἀρνήσεως Χριστοῦ ἐναποθανεῖν τοῖς βασάνοις. Διὸ καὶ Κύριλλος κατὰ βραχὺ τὸ ἡσυχάζειν λήθην τοῦ γινομένου εἰργάσατο». Σοκρ. Ἐκκλησ. Ἱστορία ζ' ιδ', Migne P. G. t. 67, col. 765, 768.

2. Περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΑ' αἰῶνος οἱ Πάπαι καὶ ἰδίᾳ Ὁ θῦρβανὸς ὁ ΙΙ., ὁ Κάλιστος ὁ ΙΙ. καὶ ὁ Εὐγένιος ὁ ΙΙΙ. περιώρισαν τὴν πρωτοβουλίαν τῶν ἐπὶ μέρους ἐπισκόπων τῆς Δύσεως εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τῶν ἁγίων. Τελικῶς δὲ ὁ Οὔρβανὸς ὁ VII. διὰ τῆς τῷ 1684 ἐκδοθείσης σχετικῆς αὐτοῦ βούλλας ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς ἐπὶ τῶν προγενεστέρων παπικῶν διατάξεων ἀμφισβητήσεις, συζητήσεις καὶ καταστρατηγήσεις τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας καὶ καθώρισεν ὡς ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῆς Ἀγίας Ἐδρας τὸ ἀνακηρύσσειν τοὺς ἁγίους (Beatificatio et canonisatio) ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ. Πρβλ. C. Beccari, Beatification and Canonization, ἐν the Catholic Encyclopedia vol. II. p. 364.

3. Ὡς γνωστὸν ἡ ἀνακήρυξις τῶν ἁγίων ἐκ μέρους τοῦ Πάπα ἐν τῇ ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ λαμβάνει τὴν μορφήν οἰονομικῆς διαδικασίας. Προηγεῖται ταύτης μακρὰ καὶ ἐξονυχιστικὴ ἔρευνα περὶ τοῦ ὑποψηφίου ἁγίου, τῆς πίστεως, τοῦ βίου τῶν ἀποδεικτικῶν τῆς ἀγιοσύνης αὐτοῦ περιστατικῶν καὶ φανμάτων κλπ. ὑπὸ τὸν ἀσθηρὸν συνεχῆ καὶ ἄγρυπτον ἔλεγχον τοῦ «Promotor fidei», τῆς ἱερᾶς ἐπιτροπῆς τῶν τελετουργιῶν (congregatio riti), τοῦ κοινῶς λεγομένου advocatus diaboli. Ὁ ἔλεγχος οὗτος λαμβάνει χαρακτηριστὰ ἐξωτερικῶν ἀντιρρήσεων διὰ τὴν ἀγιοποίησιν, ἐξ οὗ καὶ ὁ λαϊκὸς ὄρος τοῦ promotor. Ἐν ἐκ τῆς ἐρεῦνης ταύτης οὐδεμία φανερωθῆ διαφωνία ἐν τῇ σχετικῇ ἐπιτροπῇ τῶν Καρδινάλιων, τότε γίνεται τῷ Πάπα ἡ πρότασις τῆς ἀγιοποιήσεως, οὗτος δ' ἐκδίδει τὸ σχετικὸν διάταγμα. Τοῦτο ἀκολουθεῖ ἡ πανηγυρικὴ λειτουργία τῆς ἀνακηρύξεως, ἧς πρόισταται αὐτὸς ὁ Πάπας ἐν τῷ Ἁγίῳ Πέτρῳ πρὸ τῆς ἱστορουμένης εἰκόνης τοῦ νέου ἁγίου, ὁπότε παραδίδεται οὗτος εἰς τὴν λατρείαν δλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας, ἔφ' ὅσον πρόκειται περὶ ἁγίου (sanctus) ἢ εἰς τὴν λατρείαν μᾶς μόνον τοπικῆς ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ μακαρίου (beatus). Κατὰ ταῦτα ἡ ἀγιοποίησις εἶναι ἔργον τῆς ἀποκλειστικῆς δικαιοδοσίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς δηλ. τοῦ Πάπα, λόγῳ δὲ τῆς

Ἡ κοινὴ λοιπὸν βοή τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς συνειδήσεως αὐτῆς (κλήρου δηλονότι καὶ λαοῦ), ἢ αὐθορμήτως προκαλουμένη ἐκ τῆς παγκοίνου ἀναγνωρίσεως [τῆς ὑπερτάτης θυσίας (προκειμένου περὶ μαρτύρων), ἢ τῆς ἀναμφισβητήτου ἀγιότητος βίου (προκειμένου περὶ ἱεραρχῶν, ἀσκητῶν κλπ.), ἢ τέλος τῆς πανθομολογουμένης ἐπιδείξεως ἐξεχουσῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν (βασιλέων, φέρον εἰπεῖν, ὡς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τῆς αὐτοκρατορίας Θεοδώρας κλπ.), ἦτο ἡ κυρίως καθιεροῦσα τὴν τιμὴν καὶ τὴν δόξαν τοῦ μάρτυρος καὶ ἁγίου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἡ ἀποτελοῦσα τὴν κυρίως αὐτοῦ ὡς ἁγίου ἀναγνώρισιν.

Καὶ ὁρθῶς, καθ' ὅσον ἡ ἀναγνώρισις αὕτη δὲν καθορίζει τὴν θέσιν τοῦ μάρτυρος ἢ ἁγίου ἐν τῇ ἐπουρανίῳ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὅστις ὀρίζει ταύτην κατὰ τὰς ἁγίας καὶ ἀνεξερρυνήτους Αὐτοῦ βουλὰς, ἀνεξαρτήτως τῆς βουλήσεως καὶ τῆς γνώσεως τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀπλῶς καθορίζει τὴν ἔναντι τοῦ Θεοῦ θέσιν τοῦ τιμωμένου παρὰ τοῖς ἀνθρώποις. Οὗτοι τὴν διακρινομένην τιμῶντες πρᾶξιν καὶ τὸν ἅγιον ἐκτιμῶντες βίον καὶ ὁμοθυμῶς τε καὶ ὁμοφώνως, τὴν παρὰ τῷ Θεῷ ἰδιάζουσαν τοῦ τιμωμένου προσώπου ὑπολογίζοντες θέσιν¹, ὡς Τούτῳ ἐν τῇ ζωῇ ἀπολύτως κατὰ γενικὴν ἀναγνώρισιν εὐαρεστήσαντος, καθῆκον θεωροῦν τὴν τοιαύτην ἀγιότητα δημοσίᾳ νὰ ἀναγνωρίσουν καὶ ἐφεξῆς εἰς τὸ τιμώμενον πρόσωπον οὐ μόνον ἰδιαιτέραν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν τιμωμένων ἁγίων νὰ καθορίσουν θέσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν μνήμην αὐτοῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων κατὰ καιροὺς νὰ τιμοῦν. Ὅπως συνεπῶς ὁ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας οὕτω καὶ διὰ ταῦτα τιμώμενος σύνδουλος τῶν ἀνθρώπων, θεωρεῖται ὡς ἱκανὸς διὰ νὰ πρεσβεύῃ παρὰ τῷ πανοικτείρμονι Θεῷ ὑπὲρ τῶν συνανθρώπων του, τῶν σχετικῶς πρὸς αὐτὸν δεήσεις καὶ ἰκεσίας διὰ τοῦτο ἀπευθυνόντων².

οὐσίας καὶ τοῦ τύπου τῆς μακρᾶς ταύτης διαδικασίας, καθ' ἣν μάλιστα πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ, ὅτι ὁ ὑποψήφιος ἅγιος καὶ δὲν ἐλατρεύθῃ πρὸ τῆς ἐπισήμου παπικῆς ἀποφάσεως, ἢ ἀγιοποίησις ἐν τῇ Ῥωμ. Ἐκκλησίᾳ ἔχει αὐτὴν τὴν ἐννοίαν τοῦ ὄρου (ποιεῖν ἅγιον) καὶ οὐχὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ὑφισταμένης καὶ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μαρτυρουμένης ἀγιότητος.

1. Ἐν τῇ πράξει «κανονισμοῦ» τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ ἁγίου Γερασίμου ἀναγινώσκωμεν: «πρόσθετες δέ, ὡς οὐδὲ μικρὰ συμβάλλεται εἰς ἀντίληψιν ἡμῶν ἐν περιστάσεσι ἢ πρὸς τοὺς σεβασμῶς τελευτήσαντας ἄνδρας τιμῆ, εἰ χρὴ τοῖς ὁρομένοις ἐξαικάζειν τὰ ἄρματα τῆς μεγαλουργίας τοῦ Θεοῦ, εἰ γὰρ οὐκ ἄχρηστος τῇ ἀγαθοδότιδι τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ τῶν ὕλικῶν αἰτίων ἡ τάξις ἐπὶ τῶν ὀρωμένων εἰς διεξαγωγὴν καὶ διοίκησιν τοῦ παντός, εἰκὸς ἐστὶ καὶ πρὸς διαμονὴν τῶν ὑπὲρ φύσιν χαρισμάτων τοῦ τελεταρχικοῦ πνεύματος, μὴ παντάπασιν ἀχρήστους εἶναι τὰς τῶν θείων ἀνδρῶν πρεσβεύσεις καὶ μεσιτείας. (παρὰ Χ ρ υ σ. Π α π α δ σ' - π ο ὕ λ φ ὁ Ἅγιος Γεράσιμος κλπ. ἐνθ. ἀν. σελ. 24).

2. ...Τοῦτον μὲν γάρ (τὸν Χριστὸν) Υἱὸν ὄντα τοῦ Θεοῦ προσκυνοῦμεν, τοὺς δὲ μάρτυρας ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ κυρίου ἀγαπῶμεν, ἀξίως ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα καὶ διδάσκαλον, ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγ-

Ἄλλως τε κληρὸς καὶ λαὸς ἔχουσι τὴν θέσιν αὐτῶν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ὀργανισμῷ σαφῶς καθοριζομένην, ἐν τῇ στενῇ δὲ συνεργασίᾳ ἀμοτέρων συνίσταται ἡ τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας φανέρωσις¹. Ὡς δ' ἐν πᾶσι, οὕτω καὶ ἐν τῇ τῶν ἁγίων καὶ μαρτύρων ἀναγνωρίσει, τῇ ἴσα περιῖπου πρὸς τὴν ἀνακηρύξιν δόγματος δυναμένη², ἀμότεροι (κληρὸς καὶ λαός, ἐν ἀπολύτῳ καὶ ἀπαραιτήτῳ ὁμοφωνίᾳ εἰς ταύτην προβαίνουσι καὶ περὶ ταύτης ἀποφαινόμενοι. Οὕτως, ἡ πρᾶξις τοῦ μαρτυρίου, ἡ ἀγιότης τοῦ βίου, ἡ ἢ ἐξέχουσα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ὑπηρεσία εὗρισκε γενικὴν ἀπήχησιν εἰς τὴν συνείδησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνεπῆς πρὸς ταύτην καὶ ὡς ἀφ' ἑαυτῆς ἐννοουμένη ἦτο ἡ ἔκφρασις εὐγνωμοσύνης καὶ ἀναγνωρίσεως τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀνωτερότητος τοῦ διὰ τούτων ἀναδεικνυομένου ἢ πρὸς τοὺς μάρτυρας δηλ. καὶ τοὺς ἁγίους ἀπονεμομένη τιμῆ³.

Ἐν ἀρχῇ ἡ τιμὴ αὕτη εἶχε τοπικὸν χαρακτῆρα ἀναλόγως δὲ τῆς τε φήμης καὶ σημασίας τοῦ τιμωμένου καὶ τοῦ παρερχομένου χρόνου, ἡ τιμὴ ἐλάμβανε γενικώτερον χαρακτῆρα, μέχρις οὗ υἰοθετεῖτο αὕτη μικρὸν κατὰ μικρὸν ὑφ' ὀλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰ διάφορα αὐτῆς τμήματα, ἐξ ὧν φυσικῶς τὸ ἐν ᾧ ἔζησεν ἢ ἔδρασεν ὁ τιμώμενος εἶχεν οὐ μόνον τὴν

κοινωνοὺς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι». Μαρτύριον Πολυκάρπου, παρ' Εὐσεβίῳ, Ἐκκλησ. Ἱστορ. IV. ιε' 42 ἔκδ. Schwarz. Leiptzig 1908 σελ. 148. Ὁμοίως καὶ μεταγενεστέρως: «δι' ἡμᾶς ἐποπτεύεις ἀνωθεν Ἰλαος καὶ τὸν ἡμέτερον διεξάγεις λόγον καὶ βίον», Γρηγορ. Ναζ. λόγος εἰς ἅγιον Κυπριανὸν (Migne P.G. 35, col. 1193 κ.ε. καὶ 35, col. 589). Ὁ δὲ Μ. Βασίλειος λέγει: «Δέχομαι δὲ καὶ τοὺς ἁγίους ἀποστόλους, προφήτας καὶ μάρτυρας, καὶ εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἰκασίαν τούτους ἐπικαλοῦμαι, τοῦ δι' αὐτῶν ἦγον διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν, Ἰλαὸν μοι γενέσθαι τὸν φιλόνηρον Θεόν, καὶ λύτρον μοι τῶν πταισμάτων γενέσθαι καὶ δοθῆναι, ὅθεν καὶ κατ' ἐξαιρέτην τούτων παραδεδομένων ἐκ τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ οὐκ ἀπηγορευμένων, ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις ἡμῶν τούτων ἀνιστορουμένων τοὺς χαρακτῆρας τῶν εἰκόνων αὐτῶν τιμᾶν καὶ προσκυνεῖν», ἐπιστολὴ ΤΕ', Migne P.G. 32 col. 1100 καὶ Ἀστερίου Ἀμασειᾶς εἰς τοὺς ἁγίους Μάρτυρας 40, αὐτόθι col. 314 καὶ 334. Οὕτω καὶ ἔτι μεταγενεστέρως καὶ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν. Πρβλ. ἐπίσης ὀρθοδόξους ὁμολογίας Μογίλα, Κριτοπούλου κλπ καὶ νεώτερον πρᾶξιν τῆς Ι Σ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος περὶ ἀνακηρύξεως ὡς ἁγίου τοῦ ἔθνομάρτυρος Γρηγορίου τοῦ Ε'.

1. Ἄμιλλα Ἀλιβιζάτου, Τὸ Κανονικὸν δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (ἐν περιλήψει), Ἀθήναι 1941, σελ. 14 κ. ε.

2. Καὶ παρὰ λατίνους ὑφίσταται ζήτημα, ἂν τὸ παπικὸν διάταγμα, δι' οὗ ἀνακηρύσσεται τις ὡς ἅγιος (Sanctus) εἶναι κατὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀλάθητον, πολλοὶ δ' ἀποφαινόμενοι ὅτι ἡ Ἐκκλησία (δηλ. ὁ Πάπας) ἀλαθῆτως ἀνακηρύσσει τινὰ ἅγιον, ἀφοῦ ἡ εἰς τούτον ὡς εἰς τοιοῦτον πίστις ἀποτελεῖ οἰονεὶ τμήμα ὁμολογίας τῆς ὄλης πίστεως.

3 «Ἐπεὶ οὖν ἡμέτερος τῆς Ἐκκλησίας νόμος [ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐθίμου] τοὺς τῆς ἀρετῆς ζηλωτὰς ἐκ τοῦ ταύτης τὰ εἶδη μετέρχεσθαι στεφανοῖν οἶδε καὶ τούτων ὅσοι μάλιστα τῇ ταπεινῇ ὑψώθησαν...» Γρηγορίου Νύσσης, ἐγκώμιον εἰς τὸν ὅσον Ἐφραίμ, Migne P. G. 46, col. 821.

πρωτοβουλίαν τῆς ἀναγνώρισως, ἀλλὰ καὶ τὴν ὡς πρὸς τὴν ἀποδιδομένην τιμὴν προτεραιότητα, καὶ ὅλως φυσικῶς ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τὴν λαμπρότητα καὶ αἴγλην τῶν ἐκδηλουμένων τιμῶν καὶ διακρίσεων. Ἦτο δ' ἐντελῶς φυσικὴ ἢ ἐν τῷ τόπῳ ἐν ᾧ ἔζησαν ἢ ἔδρασαν οἱ μάρτυρες καὶ ἅγιοι πρώτη ἐμφάνισις τῆς ἐκδηλώσεως τιμῆς πρὸς αὐτούς, καθ' ὅσον οἱ ἐπιχώριοι ἐγνώριζον ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως καὶ κάλλιον παντὸς ἄλλου τὰ κατ' αὐτούς¹.

Ἡ τιμὴ ἐξεδηλοῦτο κυρίως διὰ τῶν κατὰ τὴν ἐτησίαν ἐπέτειον τοῦ θανάτου τοῦ μάρτυρος ἢ ἁγίου (ἦτις καὶ «γενέθλιος ἡμέρα» ὀνομάζεται) γενομένων ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ συνάξεων. Αὗται ἐγίνοντο ἐπὶ σκοπῷ ἀναπέμψεως εὐχῶν καὶ δεήσεων πρὸς αὐτὸν καὶ παρακλήσεως πρεσβειῶν παρὰ τῷ παντοδυνάμῳ Θεῷ, διὰ τὰς πολλαπλὰς βιωτικὰς ἀνάγκας τῶν δεομένων. Αἱ ἐκδηλώσεις α἗ται ἐλάμβανον οὕτω μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀπάνδημον χαρακτῆρα².

1. «Τῶν δὲ κατὰ τὰς ἐπισήμους πόλεις μαρτυρησάντων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, οἱ πρὸς τῶν κατὰ χώραν καὶ τόπον παροικιῶν μνημονεύονται... ὧν ἀνά τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ὑπὲρ τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐσεβείας ἠγωνισμένων γραφῆ παραδίδόναι τοὺς ἄθλους, ἐπ' ἀκριβὲς τε ἕκαστα τῶν περὶ αὐτοὺς συμβεβηκότων ἱστορεῖν οὐχ ἡμέτερον, τῶν δ' ὄψει τὰ πράγματα παρειληφόντων ἴδιον ἂν γένοιτο» Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. VIII. ιγ' παρὰ Schwartz σελ. 331. καὶ «Ὁ δὲ γε τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος διηγηματικὸς ἡμῖν λόγος τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς τῆς κατὰ ψυχὴν εἰρήνης... ὑπὲρ εὐσεβείας ἀνδρισσαμένους, αἰωνίαις ἀναγράφεται στήλαις... καὶ τοὺς ἐπὶ πᾶσι τούτους στεφάνους ὡς αἰώνιον μνήμην ἀνακηρύττειν...» (αὐτόθι V. πρόλογος σελ. 170) καὶ «ἐνταῦθα νέων οἱ ἐπιχώριοι ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις Ἰωάννη τῷ Ἀποστόλῳ ἀνέθηκαν Θεολόγῳ τὴν ἐπίκλησιν...» (Προκοπίου, περὶ κτισμάτων V. ἐκδ. Βόννης σελ. 310). καὶ «Τοῦτο μαθόντες οἱ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν Χριστιανοί, ἅμα γυναῖξί καὶ νέα ἡλικία χαίροντες καὶ ψαλιμῷ δοῦντες, ἀπὸ τῆς Δάφνης ἐπὶ τὴν πόλιν μέτεφερον τὴν σορὸν (τοῦ Βαβύλα). (Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορ. III, ιη' Migne P. G. 57 col. 425) καὶ «Κατὰ τούτους δὲ γενέσθαι παρελπίσαμεν καὶ Σπυρίδωνα τὸν Τριμηθοῦντος τῆς Κύπρου ἐπίσκοπον, οὗ τὴν ἀρετὴν ἐπιδειξάι, τὴν ἐτι κρατοῦσαν περὶ αὐτοῦ φήμην ἀρκεῖν ἡγοῦμαι. Τὴν δὲ δι' αὐτοῦ σὺν θεῖα ροπῇ γενομένην, τὰ μὲν πλείστα, ὡς γε εἰκός, οἱ ἐπιχώριοι ἴσασιν». (Σωκράτους, Ἐκκλ. Ἱστορία IA' Migne P. G. τ. 67 col. 885) καὶ, «Ἀλλὰ τούτοις μὲν ἐγὼ περὶ τοῦ Ἐφραιμ ἀρκεσθήσομαι... Τὰ δὲ πλείω ἴσασιν εἴτε καὶ λέγουσιν οἱ ἐπιχώριοι». (αὐτόθι III. νς' Migne P. G. τ. 67 col. 1092 καὶ «.. ὡς Δονάτος ὁ Εὐρώας τῆς Ἡπείρου ᾧ δὴ πολλὰ τε καὶ ἄλλα τεθναματουργεῖσθαι μαρτυροῦσιν οἱ ἐπιχώριοι», αὐτόθι VII. κς' Migne P. G. τ. 67 col. 1497).

2. «Ἰδὼν οὖν ὁ ἑκατοντάρχης τὴν τῶν Ἰουδαίων γενομένην φιλονεικίαν, θεῖς αὐτὸν ἐν μέσῳ ὡς εἶθος αὐτοῖς, ἔκαυσε, οὕτως τε ἡμεῖς ὕστερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσοῖον ὄστα αὐτοῦ ἀπεθέμεθα ὄπου καὶ ἀκόλουθον ἦν, ἐνθα ὡς δυνατόν, ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ παρέξει ὁ κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον εἰς τε τὴν τῶν προηθληκότων μνήμην καὶ τῶν μελλόντων ἀσκησιν τε καὶ ἐπιθυμίαν. Τοιαῦτα τὰ κατὰ τὸν μακάριον Πολύκαρπον σὺν τοῖς ἀπὸ Φιλαδελφείας δωδεκάτου ἐν

Οἱ χριστιανοί, κατὰ τὰς πυκνὰς ἱστορικὰς μαρτυρίας, τὰς ὁποίας περὶ τοῦ πράγματος τούτου ἔχομεν, συνήρχοντο κατὰ πλήθη εἰς τοὺς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἔξω τῶν πόλεων ὑπάρχοντας τάφους τῶν μαρτύρων καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν

Σμύρνη μαρτυρήσαντος, [δς] μόνος ὑπὸ πάντων μᾶλλον μνημονεύεται, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἔθνῶν ἐν παντὶ τόπῳ λαλεῖσθαι», (Μαρτύριον Πολυκάρπου, παρ' Εὐσεβίῳ Ἐκκλ. Ἱστορία IV. 15. 43-46 ἐκδ. Schwartz σ. 148-9). «ἐν δὴ τούτοις ἐφ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διαλάμπαντες οἱ μεγαλοπρεπεῖς τοῦ Χριστοῦ μάρτυρες τοὺς μὲν ἀπανταχοῦ τῆς ἀνδρείας αὐτῶν ἐπόπτας εἰκότως κατεπλήξαντο, τῆς δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θείας ὡς ἀληθῶς καὶ ἀπορήτου δυνάμεως ἐμφανῶς δι' ἑαυτῶν τὰ τεκμήρια παρεστήσαντο, ἐκάστῳ μὲν οὖν ἐπ' ὀνόματος μνημονεύειν μακρὸν ἂν εἴη, μὴ τί γε τῶν ἀδυνάτων» (αὐτόθι VIII. 12 σελ. 329). «Οἱ πάντων μᾶλλον τὸν ἄνδρα θαυμάζοντες καὶ ταῖς δι' ἔτους τιμῶντες ἐκείνους τιμαῖς τε καὶ πανηγύρεσι.» Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, λόγος εἰς ἅγιον Κυπριανόν, (Migne P. G. τ. 35 col. 1172 καὶ 1169—93). «Καλὴν ἐπέθηκεν ὁ Θεὸς τὴν τάξιν ταῖς ἐτησίαις ταύταις ἡμῶν ἑορταῖς, ἃς διὰ τιτινος τεταγμένης ἀκολουθίας κατὰ τὰς ἡμέρας ἤθη τε ἡγάγομεν καὶ πάλιν ἄγομεν». (Γρηγορίου Νύσσης, ἐπιτάφιος εἰς Μ. Βασίλειον, Migne P. G. τ. 46 col. 788). «Ἐχει δὲ νῦν καὶ μάρτυρας ὁμοροφίους, παρὰ Πέρας μὲν ἡγιασμένους, ἐτησίους δὲ πανηγύρεσι παρ' ἡμῖν τιμωμένοις» (Θεοδώρητου, Φιλόθεος ἱστορία XXIV. M. P. G. 82. col. 1457) «Καταφεύγομεν μὲν ἐπὶ τὰς τῶν ἁγίων πρεσβείας καὶ παρακαλοῦμεν, ὥστε ὑπὲρ ἡμῶν δεηθῆναι» (Χρυσοστόμου ὁμιλία εἰς τὴν Γέννησιν XLIV. β'. Migne P. G. 53/54 col. 408). «Μὴ πρὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ καταφύγῃς, ἀλλὰ πρὸς τοὺς φίλους αὐτοῦ, τοὺς μάρτυρας, τοὺς ἁγίους καὶ εὐρησθηκότας αὐτῷ καὶ πολλὴν ἔχοντας πρὸς αὐτὸν παρησίαν» (Χρυσοστόμου κατὰ Ἰουδαίων VIII. ζ', Migne P. G. 48 col. 937). «Καὶ μὴ μόνον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέραις ἡμέραις προσεδρευόμεν αὐταῖς, παρακαλοῦμεν αὐτούς, ἀξιῶμεν γενέσθαι προστάτιδας ἡμῶν, πολλὴν γὰρ ἔχουσι παρησίαν οὐχὶ ζῶσαι μόνον ἀλλὰ καὶ τελευτήσασαι. Νῦν γὰρ τὰ δειγμάτων φέρουσι τοῦ Χριστοῦ τὰ δὲ δειγμάτων ἐνδεικνύμεναι, ταῦτα πάντα δύναται πείσαι τὸν βασιλέα» (Χρυσοστόμου, ὁμιλία εἰς τὰς ἁγίας Βερενίκην καὶ Προσδοίχην κλπ. ζ', Migne P. G. 50 col. 640). «Καθ' ἅπερ γὰρ οἱ στρατιῶται τραύματα ἐπιδειξάντες ἄπερ ἐκ τῶν πολεμίων ἔλαβον, μετὰ παρησίας τῷ βασιλεὶ διαλέγονται, οὕτω καὶ οὗτοι τὰς κεφαλὰς ἃς ἀπετμήθησαν ἐπὶ τῶν χειρῶν βαστάζοντες (*) καὶ εἰς μέσον παράγοντες, εὐκόλως ἅπαντα, ὅσα ἂν θέλωσι, παρὰ τῷ βασιλεὶ τῶν οὐρανῶν ἀνύειν δύνανται». (Χρυσοστόμου, Ὅμιλία εἰς ἅγιον Ἰουβεντίον καὶ Μαξιμίον. M. P. G. 50 col. 576) «Διὰ τοῦτο δέομαι καὶ παρακαλῶ... ὅτι πόλιν δλόκληρον καὶ δῆμον τσοσῦτον κόρη μία τελευτήσασα πρὸς ἑαυτὴν ἐπισπάται καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν, καὶ μετὰ τσοσῦτα ἔτη καὶ χρόνους οὐδεὶς τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς διέκοψε ταύτης». (Χρυσοστόμου, Ὅμιλία εἰς τὴν μάρτυρα Πελαγίαν γ', M. P. G. τ. 50 col. 582). «Διὰ τοῦτο ἂν ἐκελεύσθημεν μετ' εὐχῆς καὶ ὕμνων ἐπιτελεῖν τὰς τῶν ἁγίων μνείας, ἵνα δεξάμενοι τοὺς ὕμνους καὶ ἀκούοντες τὰ ἐγκώμια δυσωπήσωσι τὸν φιλόανθρωπον Ἰησοῦν δεξασθαι χρόνιους εὐχὰς ἡμῶν...» (Εὐσεβίου Ἀλεξανδρείας, λόγοι περὶ μνείας ἁγίων, M. P. G. 86 I. col. 357).

* Προσφιλές ἀγιογραφικὸν θέμα καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, προκειμένου νοῦ ἰδίᾳ περὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ γοτθικῇ τέχνῃ κατὰ τὴν εἰς ἀγάλματα ἰδίως ἀναπαράστασιν ἁγίων ἀποκεφαλισθέντων.

ἔγειρόμενα μαυσωλεῖα, τὰ «μαρτύρια» καλούμενα¹, ἅτινα μεταγενεστέρως μετετρέποντο εἰς μεγαλοπρεπεῖς καὶ πολυτελεῖς ναοὺς² πρὸς τιμὴν τῶν ἐν αὐτοῖς ἐνταφιασθέντων μαρτύρων ἢ ἁγίων. Εἰς τὰ μαρτύρια ταῦτα ἴδια καὶ τοὺς ναοὺς οὐ μόνον ἐτέλουν ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων³ τὴν ἀναίμακτον λατρείαν, ἐπικοινωνοῦντες καὶ ἐνούμενοι πνευματικῶς καὶ μυστικῶς μετὰ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ τοῦ μάρτυρος⁴, καὶ ἀνεγίνωσκον τὰ πάθη τῶν μαρτύρων, δηλ. τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα (μεταγενεστέρως τὰ συνα-

1. Πάντα ἐπληρώσατε τάφων καὶ μνημάτων, καίτοι οὐχ εὐρηται παρ' ἡμῖν οὐδαμοῦ τοῖς τάφοις προσκυλινδεῖσθαι καὶ περιέπειν αὐτούς» (Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας κατὰ Ἰουλιανοῦ X. Migne P. G. 76 col. 1016). «Ἐν δὲ τῇ πόλει, Θωμᾶ τοῦ ἀποστόλου μαρτύριον ἔστι λαμπρὸν καὶ περιφανές, συνεχῶς τε ἐν αὐτῷ συνάξεις ἐπιτελοῦνται διὰ τὴν τοῦ τόπου ἀγιότητα». (Σωκράτους Ἐκκλ. Ἱστορ. IV. ιη' Migne P. G. 67 col. 504). «... et tamen recusanti sine me redire vix persuasi, ut in loco, qui proximus nostrae navi erat, memoria beati Cypriani, maneret ea nocta» (Augustinus, Confessiones VIII. ed. Teubner p. 84). Πρβλ. κ' κανὼνα τῆς ἐν Γάγγρα συνόδου, να' τῆς ἐν Λαοδικεῖα καὶ με' (νδ') τῆς ἐν Καρθαγένῃ. Ὁ ἡ' κανὼν τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἰς πολλὰ τῶν μαρτυρίων τούτων ὑπηρέτου κληρικοί, δεικνύοντες μάλιστα τάσεις ἀπειθείας πρὸς τοὺς ἐν ταῖς περιοχαῖς, ἐν αἷς τὰ μαρτύρια, ἐπισκόπους. Ὁ δὲ θ' κανὼν τῆς ἐν Λαοδικεῖα συνόδου ἀπαγορεύει εἰς τὰ μέλη τῆς [Ὁρθοδόξου] Ἐκκλησίας νὰ εἰσέρχονται εὐχῆς ἢ θεραπείας ἕνεκα εἰς τὰ μαρτύρια τῶν αἰρετικῶν, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι καὶ οὗτοι κατεσκεύαζον τοιαῦτα εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῶν τιμωμένους μάρτυρας.

2. «...Εὐκτηρίοις πλείοσιν ἐφαίδρυνε, μαρτυρίοις τε μεγίστοις καὶ περιφανεστάτης οἰῆσι, τοῖς μὲν πρὸ τοῦ ἄστεως, τοῖς δ' ἐν αὐτῷ τυγχάνουσι δι' ὧν ὁμοῦ καὶ τὰς τῶν μαρτύρων μνήμας ἐτίμα, καὶ τὴν αὐτοῦ πόλιν τῶν μαρτύρων καθιέρου τῷ Θεῷ» (Εὐσεβίου εἰς τὸν βίον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως, III. μη' M. P. G. 20 col. 1108). «Ἐλθὼν δὲ εἰς τι χωρίον ὁμοιον τούτῳ, ἔνθα σήμερον ὁ ἡμέτερος σύλλογος, ὅπου μνήμη δικαίου καὶ ἁγίου λείψανον· πρῶτον μὲν τῇ μεγαλοπρεπείᾳ τῶν ὀρωμένων ψυχαγωγεῖται, οἶκον βλέπαι ὡς Θεοῦ ναόν, ἐξησκημένην λαμπρῶς τῷ μεγέθει τῆς οἰκοδομῆς καὶ τῷ τῆς ἐπικοσμήσεως κάλλει, ἔνθα καὶ τέκτων εἰς ζῶων φαντασίαν τὸ ξύλον ἐμόρφωσε καὶ λιθοξόος εἰς ἀργύρου λιτότητα τὰς πλάκας ἀπέξεσεν, ἐπέχρωσε δὲ καὶ ζωγράφος τὰ ἥθη τῆς τέχνης ἐν εἰκόني διαγραφάμενος». (Γρηγορίου Νύσσης, ἐγκώμιον εἰς τὸν μάρτυρα Θεόδωρον. M. P. G. 46 col. 737 κ. ἔ.) «Τίς ὁ κινήσας τὸν πολὺν τοῦτον ἐσμόν; τίς ἔδ' τὴν χειμερινὴν κατήφειαν εἰς ἑαρινὴν φαιδρότητα μεταστήσας; Νῦν γὰρ δὴ πρῶτον ὁ λαός, οἰονεὶ σύμβλων τινῶν, τῆς πόλεως προχυθέντες, τὸν προπόλιον κόσμον, τὸ σεμνὸν τοῦτο καὶ πάγκαλον τῶν μαρτύρων στάδιον πανδημεὶ κατηλήφασιν (M. Βασιλείου, λόγος εἰς Γόρδιον μάρτυρα, M. P. G. 31 col. 489).

3. Ἐντεῦθεν ὡς γνωστόν, τὸ ἔθιμον καὶ ἡ ρητὴ τελικῶς διάταξις (Κανὼν ζ' τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου) τῆς ἐνθέσεως λειψάνων ἁγίων μαρτύρων (κοινῶς λεγομένων ἐγκανίων) ἐν τῷ ὑποβαστάζαντι τὴν ἁγίαν Τράπεζαν ἰόνι, ἵνα ὑποδηλοῦται ὅτι οἰονεὶ ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων καὶ τῶν λειψάνων αὐτῶν τελεῖται ὡς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἡ θεία λειτουργία, διότι ἐπὶ τοῦ αἵματος αὐτῶν ἐστρεφῶθη ἡ Ἐκκλησία.

4. Α' Κρθ. ια' 25, 26, Ἰωάν. ε' 53—57.

ξάρια ἐκ τῆς συνάξεως τῶν πιστῶν) τῶν μαρτύρων ἐπὶ πνευματικῇ οἰκοδομῇ¹, ἀλλὰ καὶ προσέβαινον εἰς διαφοροὺς ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις εὐλαβείας πρὸς τὰ ἱερὰ λείψανα τῶν μαρτύρων καὶ ἁγίων, τὰ εἶτε ἐν τοῖς τάφοις αὐτοῖς φυλασσόμενα, εἶτε τιμητικώτερον εἰς ἰδιαιτέρας καὶ πολλάκις πολυτελεῖς καὶ βαρυτίμους μάλιστα λάρανακας τοποθετούμενα². Αἱ ἐκδηλώσεις αὗται ἐλάμβανον τὴν μορφήν τῆς ἐπὶ ἁγιασμῷ προσπαύσεως, τῆς ἀφῆς, τῆς προσκυνήσεως, τοῦ ἀσπασμοῦ, τῶν τάφων καὶ τῶν λαρνάκων, ἢ καὶ αὐτῶν τῶν λειψάνων καὶ τῶν ταῦτα καλυπτουσῶν ὀθωνῶν καὶ ἀμφίων καὶ τῆς ἀποκομίσεως μάλιστα τεμαχίων ἐκ τούτων, ἢ μορίων χόματος ἐκ τῶν τάφων, ἅτινα ἀρχικῶς μὲν ἐπιστεύοντο ἔχοντα ἁγιαστικὴν, ἔπειτα δὲ καταχρηστικῶς καὶ θαυματουργικὴν σημασίαν καὶ δύναμιν³. Μικρὸν κατὰ μικρὸν

1. Ταῦτα ἦσαν τὰ διάφορα μαρτυρολογία (ἀργότερον συναξάρια), περὶ ὧν ὁ μστ' (νδ') κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου καὶ ὁ ἐξ' τῆς ἐν Τρούλλῳ. Ὁ τελευταῖος ἀπαγορεύει τὴν ἐπ' ἐκκλησίαις ἀνάγνωσιν τῶν ψευδῶν καὶ φανταστικῶν μαρτυρολογίων, ὧν διατάσσει τὴν διὰ πυρᾶς καταστροφὴν.

2. «Οἱ δὲ δύο πολῖται καὶ κοινωνοὶ τῆς θρησκείας ὑπὲρ ἧς (ἡ μάρτυς) ἐτελεύτησεν ὡς ἀνδρείαν ὁμοῦ καὶ ἱερὰν τὴν παρθένον θαυμάσαντες, πλησίον τοῦ ἱεροῦ τὴν θήκην δημάμενοι, καταθέμενοί τε τὴν λάρανα, τιμὰς τελοῦσιν αὐτῇ, τὴν ἐτησίαν ἐορτήν, κοινὴν καὶ πάνδημον ποιοῦντες πανήγυριν» (Ἀστερίου-Ἀμασειᾶς εἰς τὴν πανεύφημον μάρτυρα Εὐφημίαν, Μ. Ρ. Γ. τ. 40 col. 336 κ. ε.) «Ὡς σῶμα γὰρ αὐτὸ ζῶν καὶ ἀνθοῦν οἱ βλέποντες κατασπάζονται, τοῖς ὀφθαλμοῖς, τῷ στόματι, ταῖς ἀκοαῖς πάσαις προσάγονται ταῖς αἰσθήσεσιν· εἶτα δὲ τὸ τῆς εὐλαβείας καὶ τὸ τοῦ πάθους ἐπιχέοντες δάκρυον, ὡς ὀλοκλήρῳ καὶ φαινομένῳ τῷ μάρτυρι τὴν τοῦ πρεσβεύειν ἰκεσίαν προσάγουσιν ὡς δορυφόρον τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντες, ὡς λαμβάνοντα τὰς δωρεὰς ὅταν ἐθέλῃ επικαλούμενος». (Γρηγορίου Νύσσης, ἐγκώμιον εἰς Μάρτυρα Θεόδωρον Μ. Ρ. Γ. 46 col. 740). «Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ τὴν ἀλουργίδα περικείμενος ἀπέρχεται τὰ σώματα ἐκεῖνα περιπτυσζόμενος καὶ τὸν τάφον ἀσπασόμενος ἔστηκε δεόμενος τῶν ἁγίων, ὥστε αὐτοῦ προστήναι παρὰ τῷ Θεῷ καὶ τοῦ σκηνοποιοῦ καὶ τοῦ ἀλιέως προστατῶν καὶ τετελευτηκότων δεῖται ὁ τὸ διάδημα ἔχων» (Χρυσοστόμου, ὁμιλία εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθίους XXVI., 5, Μ. Ρ. Γ. 61 col. 532).

3. «.. καὶ ἐπιτήδευσιν ὡς μηδὲ τὸ σωματίον αὐτοῦ ὑφ' ἡμῶν ληφθεῖν καίπερ πολλῶν ἐπιθυμούντων τοῦτο ποιῆσαι καὶ κοινωνῆσαι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ σαρκί.» (παρ' Ἐδσαβ. Ἐκκλ. Ἱστορ. IV. τε' 40 ἐκδ. Schwartz σελ. 147, 8). Καὶ τοῖς ἀσθητοῖς σὺν φιλοτεχνήμασιν ἐνευπαθήσας τὴν ὄψιν, ἐπιθυμεῖ λοιπὸν καὶ αὐτῇ πλησιάζει, τῇ θήκῃ ἁγιασμὸν καὶ εὐλογίαν τὴν ἐπαφὴν εἶναι πιστεύων. Εἰ δὲ καὶ κόριν τις δοίη φέρειν τὴν ἐπιχειμένην τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς ἀναπαύσεως, δῶρον ὁ χόος λαμβάνεται καὶ ὡς κειμήλιον ἢ γῆ θησαυρίζεται. Τὸ γὰρ αὐτὸ λείψανον προσάψασθαι εἰποτέ τις ἐπιτυχία τοιαύτη παράσχει τὴν ἐξουσίαν, ὅπως ἐστί πολυπόθητον καὶ εὐχῆς τῆς ἀνωτάτου τὸ δῶρον ἴσασιν οἱ πεπειραμένοι καὶ τῆς τοιαύτης ἐπιθυμίας ἐμφορηθέντες.» (Γρηγορίου Νύσσης εἰς τὸν μάρτυρα Θεόδωρον, Μ. Ρ. Γ. 46 col. 740). Ὁ αὐτὸς Γρηγόριος ὁ Νύσσης ὁμιλῶν περὶ τῶν λειψάνων τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων λέγει: «τὴν δὲ κόριν ἐκείνην καὶ τῆς καμίνου τὰ λείψανα ὁ κόσμος ἐμερίσθη καὶ πᾶσα γῆ σχεδὸν τοῖς ἁγιάσμασι τούτοις εὐλογεῖται.» (Μ. Ρ. Γ. 46 col. 784). καὶ «Πάντες εἰσὶν ὁμοῦ καὶ πάντες εἰσὶ παρ' ἐκάστη» (Μ. Βασιλείου, εἰς τοὺς

αἱ εἰς τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἀναφερόμεναι τιμητικαὶ ἐκδηλώσεις ἐλάμβανον βαθύτερον χαρακτήρα θρησκευτικότητος, διότι τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ἐθεωροῦντο ὡς μετέχοντα οὐ μόνον τῆς ἱερότητος καὶ ἀγιότητος τοῦ τιμωμένου προσώπου, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τῆς χάριτος καὶ θαυματουργικῆς δυνάμεως ἦν τοῦτο εἶχεν. Οἱ μετὰ πίστεως καὶ εὐλαβείας προσερχόμενοι καὶ οἱ ἐκ τούτων μάλιστα ὑπὸ πνευματικῶν καὶ ἄλλων νόσων κατατροχόμενοι, οὐχὶ σπανίως, διὰ τῆς μετὰ τῶν ἀντικειμένων τούτων ἐπαφῆς ἢ μᾶλλον κατὰ ταύτην, ἀπεκρίνοντο (θαυματουργικῶς) τοῦ τε σωματικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ πάθους τὴν ἴασιν καὶ τὴν θεραπείαν ¹. Φανερὸν εἶναι, ὅτι αἱ τοιαῦτα ἐκδηλώσεις καὶ τὰ ἐκ τούτων ἀποτελέσματα συντελοῦν εἰς τὴν ἀφ' ἐαυτῆς ἐπαύξεισιν καὶ στερέωσιν τῆς φήμης καὶ τῆς ἀπονεμομένης τιμῆς εἰς τὸν μάρτυρα καὶ ἅγιον. Οὗτω δὲ καθιερούται πλέον ὀριστικῶς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τῇ πλήρει, ὡς ἐκ τῶν παρατιθεμένων χωρίων καὶ ἄλλων ἀπειρῶν τοιούτων ἐκ τῆς συγχρόνου καθόλου φιλολογίας φαίνεται, συμμετοχῇ καὶ τῇ σιωπηρᾷ, οὕτως εἰπεῖν, ἐπινεύσει τῆς διοικήσεως ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς (ἐπισκόπου, συνόδου), ἢ τοιαύτη τῶν ἁγίων ἀναγνώρισις ἄνευ οἰασδήποτε ἄλλης ἐπισήμου πρὸς τοῦτο πράξεως ταύτης ².

ἅγιος τεσσαράκοντα μάρτυρας. (M.P.G. 31 col. 521) καὶ «μερισθέντος τοῦ σώματος ἀμέριστος ἡ χάρις μέμνηκε. Καὶ τὸ μικρὸν ἐκεῖνο καὶ βραχύτατον λείψανον τὴν ἴσην δύναμιν ἔχει τῷ μηδαμῇ μηδαμῶς διατηρηθέντι μάρτυρι» (Θεοδωρήτου, περὶ τῆς τῶν μαρτύρων τιμῆς, M. P. G. 83 col. 1012). Εἰς τὰ δύο ταῦτα χωρία ὑπάρχει ἡ ἰδέα τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὄλου ἐν τῷ μέρει, κατ' ἀναλογίαν «τοῦ μελιζομένου καὶ μὴ διαιρουμένου, τοῦ ἐσθιομένου καὶ μηδέποτε δαπανουμένου» ἁγίου ἄρτου τῆς θείας λειτουργίας. «Ἔστι γάρ... τὸν μετὰ πίστεως ἐνταῦθα παραγινόμενον μεγάλα καρπώσασθαι ἀγαθὰ. Οὐδὲ γάρ τὰ σώματα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ θῆκαι τῶν ἁγίων πνευματικῶς εἰσι πεπληρωμέναί χάριτος... Διὰ τοῦτο καὶ τὰ λείψανα τῶν ἁγίων εἴασεν ἡμῖν ὁ Θεός, βουλόμενος ἡμᾶς πρὸς τὸν αὐτὸν ἐκείνους χειραγωγῆσαι ἕξῃλον καὶ λιμένα τινα παρασχεῖν καὶ παραμύθιον ἀσφαλές, τῶν αἰεὶ καταλαμβάνοντων ἡμῖν κακῶν... ἵνα σύσκηνοι τοῖς ἁγίοις τούτοις καὶ ὁμοδιαίτοι γενέσθαι δυνηθῶμεν εὐχαῖς αὐτῶν τῶν ἁγίων.» (Χρυσοστόμου εἰς τὴν μάρτυρα Πελαγίαν, M.P.G. 50 col. 595, 6.)

1. «... παραμένει τῷ τάφῳ τοῦ μάρτυρος... ἄρον εὐλογίαν ἀπὸ τοῦ τάφου... περιπλάκηθι τὴν σορόν, προσηλώθητι τῇ λάρνακι· οὐχὶ τὰ ὄστα μόνον τῶν μαρτύρων, ἀλλὰ καὶ οἱ τάφοι αὐτῶν, καὶ αἱ λάρνακες πολλὴν βρῦουσιν εὐλογίαν. Λάβε ἔλαιον ἅγιον, καὶ κατάχρισόν σου ὄλον τὸ σῶμα... τὸ γὰρ ἔλαιον... περιγίνεται τῶν τῆς ψυχῆς νοσημάτων». (Χρυσοστόμου: Ὁμιλία εἰς Μάρτυρας. M.P.G. 50 col. 664).

2. Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, διότι ἀνεγνωρίζετο ἡ beatificatio aequipollens ἢ contentio tacite. «L'eglise sait que dans plusieurs endroits on rend un culte public a l'un de ses enfants, et qu'on l'invoque comme bienheureux : elle le sait, et laisse faire quand elle pourrait s'opposer. Par son silence elle semble d'approuver implicitement quoi qu'elle ne soit jamais expliquée au sujet de ce culte... Son silence équivent donc a une approbation...» (Dictionnaire de Théologie catholique, Beatification t. II σελ. 493). Ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εὐρίσκεται ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἡ

Ἐκ τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ μακρᾶς ταύτης παραδόσεως, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ αὐτὴ ἡ τιμὴ τῶν λειψάνων τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁγίων μαρτυρεῖται ἀπὸ τῶν πρώτων αἰώνων τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας¹, καταδεικνύεται πόσον ἀστήρικτος εἶναι ἡ ἐκ μέρους τῶν διαμαρτυρομένων ἀπόρριψις τῆς ὀφειλομένης εἰς τοὺς ἁγίους τιμῆς διὰ τὸν μαρτυρικὸν καὶ ἅγιον αὐτῶν βίον, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τῶν λόγων Του, «οὕτω λαμπράτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ἡμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» οἰονεὶ προδιέγραψε².

ἐξέλιξις τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀγιότητος τοῦ πρ. Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου Κεφαλαῖ ἐν Αἰγίνῃ, τοῦ ἱερέως Παναγῆ Μπασιά ἐν Ληξουριᾷ Κεφαλληνίας, τοῦ Χρυσοστόμου Μητροπολίτου Σμύρνης καὶ εἶ τινος ἄλλου, ἐπὶ ἐφαρμογῇ τοῦ ρητοῦ «φωνὴ λαοῦ, φωνὴ Κυρίου».

1. Οὕτως τε ἡμεῖς ὕστερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίου ὄστα αὐτοῦ ἀπεθήμεθα ὅπου καὶ ἀκόλουθον ἦν (Εὐσεβίου Ἐκκλῆσ. ἱστορία, IV. 15—48 παρὰ Schwartz σελ. 248). Καὶ «τότε δὴ προσθέντες... τὰ λείψανα... ἀτάφους παρεφύλαττον μετὰ στρατιωτικῆς ἐπιμελείας ἡμέραις συχναῖς... ζητούντες τινα περισσοτέραν ἐκδίκησιν παρ' αὐτῶν λαβεῖν, οἱ δὲ ἐνσγέλων καὶ ἐπετόθιαζον... τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς ἐν μεγάλῃ καθειστήκει πένθει διὰ τὸ μὴ δύνασθαι τὰ σώματα κρύψαι τῇ γῆ· οὔτε γὰρ νύξ συνεβάλλετο ἡμῖν πρὸς τοῦτο, οὔτε ἀργύρια ἔπειθον, οὔτε λιτανεῖα ἐδυσώπει, παντὶ δὲ τρόπῳ παρετήρουν [οἱ φύλακες] ὡς μέγα τι κερδανοῦντες, εἰ μὴ τύχοιεν ταφῆς» (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. ἱστορ. V. 1. 57—61, παρὰ Schwartz σελ. 181, 2).

2. Ματθ. ε' 18. Μίαν ἐπὶ πλεόν μαρτυρίαν τῆς ἀπ' ἀρχαιοτάτων ἀποτιομένης τιμῆς εἰς τοὺς ἁγίους μάρτυρας, μᾶς παρέχει ὁ Γρηγόριος ὁ θαυματουργός, ὡς περὶ τούτου ἀναφέρει ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης: «Τὰς ὑπὲρ τῶν ἐνηθληκότων τῇ πίστει πανηγύρεις νομοθετήσας. Καὶ διαλαβόντες ἄλλοι ἀλλαχῇ τῶν μαρτύρων τὰ σώματα, κατὰ τὴν ἐτήσιον τοῦ ἐνιαυσίου κύκλου περίοδον συνιόντες, ἠγάλλοντο τῇ τιμῇ τῶν μαρτύρων πανηγυρίζοντες. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο τῆς μεγάλης αὐτοῦ σοφίας ἀπόδειξις ἦν, ὅτι πρὸς καινὸν βίον μεταρρυθμίζον πᾶσαν ἀθρόως τὴν κατ' αὐτὸν γενεάν, ὅσον τις ἠνίοχος ἐπιστὰς τῇ φύσει, καὶ τοῖς τῆς πίστεως καὶ θεογνωσίας χαλινοῖς ἀσφαλῶς αὐτοὺς ὑποξεύξας, ἐνεδίδου τι μικρὸν τῷ ζυγῷ τῆς πίστεως δι' εὐφροσύνης ὑποσκικτῶν τὸ ὑπήκουον. Συνιδὼν γὰρ ὅτι ταῖς σωματικαῖς θυμηθιαῖς τῇ περὶ τὰ εἰδωλα πλάνῃ παραμένει τὸ νηπιῶδες τῶν πολλῶν καὶ ἀπαίδευτον, ὡς ἂν τὸ προηγούμενον τέως ἐν αὐτοῖς μάλιστα κατορθωθείη, τὸ πρὸς θεὸν ἀντὶ τῶν καταιγῶν σεβασμάτων βλέπειν, ἐπαφῆκεν αὐτοῖς ταῖς τῶν ἁγίων μαρτύρων ἐμφαιδρύνεσθαι μνήμαις καὶ εὐπαθεῖν καὶ ἀγάλλεσθαι, ὡς χρόνῳ ποτὲ κατὰ τὸ αὐτόματον πρὸς σεμνότερον καὶ ἀκριβέστερον μετατεθησομένου τοῦ βίου, καὶ πρὸς ἐκεῖνο καθηγουμένης τῆς πίστεως, ὅπερ δὴ καὶ ἐν τοῖς πολλοῖς ἤδη κατορθώθη, πάσης θυμηθιαῖς ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος ἡδέων πρὸς τὸ πνευματικὸν τῆς εὐφροσύνης εἶδος μεταταθεθείσης». (Γρηγορίου Νύσσης, εἰς τὸν βίον τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ θαυματουργοῦ. M. P. G. 46. col. 953). Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ καταφαίνεται καὶ ἡ ἀπαρχὴ τῶν κατὰ τὰς μνήμας τῶν ἁγίων γινομένων πανηγυρικῶν καταχρήσεων, τὰς ὁποίας ὁ Γρηγόριος ὁ θαυματουργός ἐξ εὐρύτητος πνεύματος καὶ οικονομικῆς διαθέσεως ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς νεοφύτους χριστιανούς του, ἵνα μὴ στεροῦνται οὗτοι ἀποτόμως τῶν ἀπολαύσεων τὰς ὁποίας εἶχον, δορτάζοντες τὰς μνήμας τῶν θεῶν καὶ ἡρώων των, ὡς ἐθνικοί!

Βεβαίως παρὰ τοῖς ἀπλοῦκωτέροις εἰσεχώρησε καὶ χωρεῖ εἰσέτι ἐν τῇ πράξει ταύτῃ πολλή κατάχρησις καὶ ὑποκατάστασις τῶν ἀληθινῶν θρησκευτικῶν στοιχείων διὰ ξένων καὶ τοῦτ' αὐτὸ ἐθνικῶν ἐκδηλώσεων διὰ τῶν ὁποίων νοθεύεται καὶ αὐτὸς ὁ μονοθεϊστικὸς χαρακτῆρ τοῦ χριστιανισμοῦ¹.

1. Πρβλ. καὶ πγ' (ἤα') κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου περὶ τῶν πλαστῶν μνημείων τῶν μαρτύρων, δι' οὗ καταδικάζεται ἡ ἐκ παντὸς εἴους θρησκοληψίας καὶ δεισιδαιμονίας κινουμένη τιμὴ τῶν μαρτύρων. Αἱ καταχρήσεις αὗται παρηκολουθοῦντο, ἀκριβῶς ὡς πολλάκις καὶ σήμερον, καὶ ὑπὸ καθαρῶς ὀχλαγωγικῶν ἐκδηλώσεων, ἐφ' ὅσον ἡ εὐκαιρία τῆς ἐορτῆς καὶ τῆς συναθροίσεως τοῦ πολλοῦ ὄχλου ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς ἐμπορικὰς ἀκόμη ἐπιχειρήσεις, εἰς θεαματικὰς ἐμφανίσεις καὶ ἄλλας συνήθεις ἐν ταῖς κοσμοσυρροαῖς συμφεροντολογικὰς καὶ καθόλου θορυβῶδεις καταχρήσεις. Ἡδὴ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κατηγορεῖ ταῦτα λέγων: «Οὐχ ἄπλως ταῦτα λέγω νῦν, ἐπειδὴ πολλοὺς ὄρω, μετὰ τὸ λυθῆναι τὸ πνευματικὸν τοῦτο θέατρον ἐπὶ μέθην καὶ καπηλείαν, καὶ τὰς ἐν πανδοχείοις τραπέζας, καὶ τὴν ἄλλην ἀσχημοσύνην τρέχοντας...») εἰς μάρτυρα Πελαγίαν Μ.Ρ.Γ. 50 col. 582). Ὁ δὲ Ἀλεξανδρείας Εὐσέβιος (ἠκμασε περὶ τὸν 5ον αἰῶνα) ἔτι λεπτομερέστερον λέγει: «οἱ δὲ παραγενόμενοι εἰς μνείας τῶν ἁγίων, ὧφειλον μετὰ πάσης σπουδῆς τὸ μῆκος τῆς νυκτὸς ἀκόπως πληρῶσαι· μηδεὶς ἀμελήσει... Πολλοὺς γάρ οἶδα παραγινόμενους εἰς τὰς μνείας τῶν ἁγίων, καὶ προστιθέντας ἁμαρτίας... οἱ μὲν γὰρ ζητοῦσι πρωτοκαθέδρας, τόπους ὑψηλοῦς, ποιοῦσι θορύβους, ἐγείρουσι μάχας καὶ ἀηθίας· ἄλλοι καθεζόμενοι βύουσιν ὡσεὶ ἀσπίδων τὰ ὄτα αὐτῶν, καὶ οὔτε γραφῆς ἀκούουσιν, οὔτε ψαλμωδίας, οὔτε εὐχῆς, ἀλλὰ τὰς γλώσσας ὀξύνουσιν ὡς οἱ ὄφεις καὶ ἐκ τῆς φλυαρίας οὐκ ἐξίστανται, περιβλεπόμενοι καὶ γελῶντες καὶ σκόπτοντες τοῦ πλησίον· καὶ γρηγοροῦσιν, καὶ ἐν τούτοις ἀσχολοῦνται· καὶ ὅτε λοιπὸν ὁ ὕπνος αὐτοὺς νικήσει, ἐξέρχονται καὶ διδοῦσιν ἑαυτοὺς τῷ ὕπνῳ, καὶ ἕως μέση ἡμέρα διαφραύση κείνται ὡς νεκροί· καὶ ὅταν ἐγερθῶσιν, ἄρχονται θέατρα κατασκευάζειν καὶ συγκροτοῦσι τοὺς θέλοντας παραμείναι τῇ εὐχῇ καὶ ἀσχολοῦσιν εἰς τὴν ἀπόλειαν. Ποιοῦσι γὰρ παλαιστρικά κροτήματα, ἔσω ὁ ἱερεὺς προσφέρει τὴν ἱκεσίαν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ πρωτεθεικῶς τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας, καὶ ἔξω γίνονται παίγνια... Τί παραγέγονας, ἀνθρωπε, εἰπέ μοι; εὐξασθαι ἢ παλαίσει;» (Περὶ μνείας ἁγίων Μ.Ρ.Γ. 86 l col. 360) καὶ «...ὁ πρῶτος ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀνάπεμψον ὑπὲρ τοῦ λαοῦ... μὴ κοιμηθῆς, ἵνα μὴ ἀπολέσῃ τὸ ποιμνιον... τὸν φλύαρον ἐπιτίμωσον, τὸν ἀμελοῦντα ἐπίδειξον σπουδάξειν, τὸν μὴ παραγενόμενον καταδικάσων, τοὺς κάμνοντας μακάρισον, τοὺς ὀλιγοῦντας ὑπομένειν διδάξων... ὁ διάκονος ἐν σπουδῇ τῆς εἰρήνης φῶνει... τοὺς θορύβους καταπαύων, τοὺς ὑπολειφθέντας συνάγαγε, τοὺς ἐξερχομένους τῆς ἐκκλησίας ἐπιτίμωσον, τοὺς ψιθυριστὰς κατάστειλον... ὁ ἀναγνώστης.. τὴν τῶν θεῶν γραφῶν διδασχὴν καὶ παραίνεσιν τοῖς πᾶσιν ἀφθονος μετὰδος, μετὰ πολλῆς τῆς εὐσεβείας μεταδιδοὺς... ὁ ψάλτης... τὴν τῶν μελωδημάτων ὑμνωδίαν ἄκοντος ἐκβόησον, ψάλλων ἀδιδαιλίτως... ὁ ὑπηρέτης τοῦ ἔργου σου μὴ ἀμέλει, ἀλλὰ πάντα ἀγόγγυστος ἐπιτέλσον· ὁ λαϊκὸς τὴν ἀκοὴν εὐτρέπησον καὶ πρὸς τὴν τῶν θεῶν γραφῶν ἀκρόασιν ἔτοιμος γενοῦ. Αἱ γυναῖκες τὰς φλυαρίας ἐκ τῶν στομάτων ὑμῶν ἐξάρατε, τοὺς ψιθυρισμοὺς καταπαύσατε... τὰς γλώσσας ὑμῶν καταπαύσατε καὶ τοῦ ὑπακούειν τοῖς ψαλμοῦς ἐπρόθυμοι γίνεσθε». (αὐτόθι col. 361). Τίς δὲν ἀναγνωρίζει εἰς τὰς εἰκόνας ταύτας ἄνευ καὶ τῆς ἐλαχίστης παραλλαγῆς τὰ καὶ σήμερον συμβαίνοντα κατὰ τὰς πανηγύρεις καὶ τὰς ἐορτὰς τῶν ἁγίων;

Ἄλλὰ ταῦτα πάντα δὲν δικαιολογοῦν τὴν παράλειψιν τῆς πρὸς τοὺς ἥρωας τῆς πίστεως ὀφειλομένης τιμῆς, τοῦναντίον μάλιστα καὶ σπουδαίαν παρέχουν εὐκαιρίαν καὶ ἀφορμὴν προεπούσης διδασκαλίας καὶ διαφωτισμοῦ τοῦ ἀπλοῦ-κοῦ λαοῦ, πρὸς ἀποφυγὴν ἀκριβῶς τῶν καταχρήσεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δημιουργήσουν τὴν ψευδῆ ἐντύπωσιν ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀνέχεται νὰ λατρεύηται τὸ κτίσμα παρὰ τὸν Κτίσαντα. Ἡ εὐκαιρία μάλιστα πρὸς τοῦτο δίδεται κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην ἀναγνώρισιν τῆς ἀγιότητος τῶν ἁγίων, ὅποτε ἡ Ἐκκλησία ὑποχρεοῦται νὰ διδάξῃ καταλλήλως καὶ νὰ δώσῃ τὸν πρέποντα χαρακτήρα καὶ νὰ τονίσῃ τὴν ἀληθῆ ἐννοίαν τῶν τιμητικῶν ἐκδηλώσεων, ἐπὶ ἐγκαίρῳ ἀποτροπῇ ἐκτροχιασμοῦ, τῶν ἀπλοϊκωτέρων ἰδίως.

Τελικῶς, οἱ γνωρίζοντες τὰ πράγματα ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ παρακολουθοῦντες αὐτὰ ἐν τε ταῖς ἀρχαιοτέrais καὶ μεταγενεστέrais ἱστορικαῖς πηγαῖς, ὡς καὶ ἐν τῇ σημερινῇ ἀκόμη ἐκκλησιαστικῇ ζωῇ εὐκόλως θὰ ἀναγνωρίσουν, ὅτι ἡ πρᾶξις διὰ τε τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἁγίων καὶ τὰς εἰς αὐτοὺς ἀπονεμομένας τιμὰς οὐδὲ τὸ παράπαν παρήλλαξε ἀπ' ἀρχαιοτάτων. Ὁθνεῖα δ' ἀσφαλῶς καὶ ξένη πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν θὰ ἦτο πᾶσα ἄλλη πρᾶξις, ἣν θὰ ἐπειρᾶτο τις νὰ εἰσαγάγῃ εἰς αὐτήν, βασιζόμενος δῆθεν ἐπὶ τῶν ἐλαχίστων μεταγενεστέρων περιπτώσεων ἐπισήμου ἀνακηρύξεως τῶν ἁγίων ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ οὐχὶ ἀναγνωρίσεως αὐτῶν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκ πάντων τούτων σαφῶς καταφαίνεται, ὅτι ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἁγίων ἐγένετο διὰ πανδήμων καὶ αὐθορμητῶν ἐκδηλώσεων ἐκτιμῆσεως τοῦ μαρτυρίου, τῆς ἀγιότητος καὶ τῆς ὁσιότητος αὐτῶν, τῆς ἀναγνωρίσεως ταύτης μῆτε ἔξαρτωμένης ἐκ τῆς πρωτοβουλίας τῆς διοικούσης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν ταύτης ἐπίσημον, οὔτως εἰπεῖν, ἐνέργειαν πρὸς ὀριστικὴν τῆς ἀγιότητος ἐπικύρωσιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν ἀναμένουσα καὶ ἐκδεχομένη. Σύσσωμος ἡ Ἐκκλησία, κλήρος καὶ λαὸς ἐν ἀδιασπάστῳ ὁμοφωνίᾳ καὶ ἄνευ τυπικῶν καὶ ὀργανικῶν πράξεων ἀνεγνώριζον τὴν ἀγιότητα τῶν τιμωμένων, ἡ δὲ πάνδημος αὕτη ἀναγνώρισις ἀπετέλει οἶονεὶ καὶ τὴν ἐπικυρωτικὴν καὶ καθιερωτικὴν πράξιν τῆς τῶν μαρτύρων καὶ ἁγίων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνακηρύξεως.

*
* *

*Οἱ ἅγιοι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας
κατὰ τοὺς μέσους χρόνους
καὶ μέχρι σήμερον*

Ἡ πρᾶξις αὕτη τῆς πρώτης καὶ ἠνω-
μένης Ἐκκλησίας ἐξακολουθεῖ ἐν συ-
νεχείᾳ ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ
ἄνευ καὶ τῆς ἐλαχίστης παραλλαγῆς
κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, πρὸ τοῦ μεγάλου σχίσματος, μετ' αὐτὸ καὶ μέχρι
τῆς σήμερον.

Πράγματι, καθ' ὅλον τὸ μακρὸν διάστημα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ πράξις τῆς ἀναγνώρισεως καὶ ἀνακηρύξεως ὡς ἁγίου, ἱεροῦ τιμος προσώπου εἰς Κύριον ἐκδημήσαντος οὐδεμίαν παρουσιάζει παραλλαγὴν πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα.

Ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην περιόδον συμπίπτει καὶ ἡ τοῦ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ τῶν ἁγίων ἀναγνώρισις, καὶ ἡ σύνταξις τῆς πλουσιωτάτης (ἐξ ἐπόψεως ποσοῦ τε καὶ ποιοῦ) ὑμνολογίας τῶν ἁγίων καὶ τῶν σχετικῶν αὐτῶν ἀκολουθιῶν, τῶν παθῶν ἢ συναξαρίων, δι' ὧν ἐξαίρονται ὁ βίος, ἡ πολιτεία, τὰ ἔργα καὶ τὰ θαύματα αὐτῶν².

Ἐνῶ ὁμως οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα καὶ ἡ πράξις ὡς πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν καὶ ἀνακηρύξιν τῶν ἁγίων οὐδαμῶς μετεβλήθη, ἡ δὲ ἐκκλησιαστικὴ συνείδησις δὲν θὰ ἐδέχετο εὐχερῶς μεταβολὴν ταύτης, ἥδη πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μετ' αὐτὴν ἔχομεν σποραδικὰς τινὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς, (πολλάκις μάλιστα καὶ εἰς ταύτας προωθυστέρας) ἡ ἀναγνώρισις ἁγίων τινῶν ἐγένετο δι' εἰδικῆς πράξεως τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς (συνόδου). Βεβαίως αἱ περιπτώσεις αὗται εἶναι μεταγενέστεραι, ἡ δὲ σπάνις αὐτῶν δεικνύει σαφῶς, ὅτι δὲν ἴσχυσαν νὰ μεταβάλουν τὴν ἐν προκειμένῳ μακραίωνα πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας.

Εἷς τινὰς μάλιστα τῶν σπανίων τούτων περιπτώσεων ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀναγνώρισις ἠκολούθησε τὴν ἀπάνδημον ὑπὸ τε κλήρου καὶ λαοῦ ἀναγνώρισιν τοῦ ἁγίου. Βέβαιον ὁμως, ἐξ ἄλλου εἶναι, ὅτι ἂν μαρτυροῦνται μεταγενεστέρως ἀνακηρύξεις ἁγίων τινῶν ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ὑπὸ τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, μύρια ἄλλαι περιπτώσεις κατὰ τὴν αὐτὴν περίδον χρόνου δεικνύουν τὸ ἀναλλοίωτον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως παρ' ἡμῖν.

Οὕτως εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν ἔχομεν τὴν εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων κατὰ τὰξιν τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, γενομένην ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου τοῦ ἐπικαλουμένου Κοκκίνου (1354—1355 τὸ πρῶτον, καὶ 1364—1376 τὸ δεύτερον). Ἀκριβῶς ὁμως προκειμένου περὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκρι-

1. Κανὸν μς' (νδ') τῆς ἐν Καρθαγένη Συνόδου.

2. Παρβλ. Εὐσεβίου Ἀλεξανδρείας, Περὶ μνείας ἁγίων. (M.P.G. 86 I. col. 357.) Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ὅτι καὶ αἱ ἀκολουθίαι αὗται τῶν ἁγίων καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ συναξάρια (μαρτυρολόγια), ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ μς' κανῶνος τῆς ἐν Καρθαγένη Συνόδου δὲν ἦσαν, οὔτε προγενεστέρως (ὑπὸ τύπον ἐντολῆς συντάξεως) οὔτε μεταγενεστέρως (ὑπὸ τύπον ἐγκρίσεως τῶν γραφέντων), ἀντικείμενον ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἐπεμβάσεως. Ἀπλούστατα ἐγράφοντο παρ' εὐσεβῶν προσώπων τιμῶντων τοὺς ἁγίους, διὰ τὴν ὁρθότητα δὲ καὶ τὸ κάλλος αὐτῶν ἐγίνοντο ἄνευ ἐτέρου δεκτὰ καὶ ταχέως καὶ ἀθορύβως ἐνεσωματοῦντο εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας, ὡς τοῦτο ἄλλως τε ἐγένετο δι' ὀλόκληρον τὴν κατὰ καιροὺς ἀπ' ἀρχαιοτάτων μέχρι σήμερον γραφεῖσαν πλουσιωτάτην ἐκκλησιαστικὴν ὑμνολογίαν.

βωμένον, ὅτι οὗτος ἀνεγνωρίσθη ὡς ἅγιος πρῶτον τοπικῶς ἐν Θεσσαλονίκῃ, πολὺ πρὸ τῆς ἐπισήμου πατριαρχικῆς ταύτης ἀναγνωρίσεως, καὶ ὅτι αὐτὸς οὗτος ὁ Φιλόθεος, ἀνεγνώρισε τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν ὡς ἅγιον πρὶν ἢ ἀνέλθῃ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, τὴν ἔκφανσιν τῆς συνειδήσεως τῆς ἐκκλησίας ἀκολουθῶν¹. Ἐπίσης ὁ ἅγιος Γεράσιμος ὁ νέος, ἀσκητῆς Κεφαλληνίας ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῆς πατριαρχικῆς συνόδου ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ περιωνόμου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως (†1638). Ἡ ἐπίσημος αὕτη διὰ πατριαρχικῆς πράξεως ἀναγνώρισις τοῦ ἁγίου Γερασίμου ἠκολούθησε τὴν πάνδημον τοπικὴν ἀναγνώρισιν αὐτοῦ ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπὸ τε κλήρου καὶ λαοῦ². Παρόμοιόν τι ἐγένετο καὶ διὰ τὴν ἀνακήρυξιν ὡς ἁγίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Αἰγίνης Διονυσίου τοῦ ἐν Ζακύνθῳ, ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γαβριὴλ τοῦ Γ' (1716—23 καὶ 1932—33)³, τῆς ἁγίας Φιλοθέης τῆς Ἀθηναίας, ἐπὶ Πα-

1. Πρὸς τὸν τόμον συνοδικὸν κατὰ Προχόρου ἱερομονάχου τοῦ Κυδῶνη τοῦ φρονήσαντος τὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδόνου, ἐξ οὗ δεῖκνυται οὐ μόνον ἡ ἀγιότης τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλ' ὅτι «καὶ συνοδικῶς ὁρίσθη γίνεσθαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατ' ἔτος τὴν μνήμην αὐτοῦ, ἐν ἔτει ἑξακισχιλιοστῷ ὀκτακισιοστῷ ἑβδομηκοστῷ ἔκτῳ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τῆς νῦν τρεχούσης ἑκτῆς Ἰνδικτιῶνος» Μ. Ρ. Γ. 151 col. 693—716. Ὁ τόμος οὗτος ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου τοῦ Κοκκίνοιο συγκαληθείσης συνόδου ἐπὶ καταδίκη τοῦ ἀντιπαλαμικοῦ μοναχοῦ Προχόρου Κυδῶνη καὶ ἐπισήμῳ κατατάξει εἰς τὴν χορείαν τῶν ἁγίων τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ διὰ τε τοὺς ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας ἀγῶνάς του καὶ διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ τελούμενα καὶ μαρτυρούμενα θαύματα. Ὁ αὐτὸς ὁμοῦ Πατριάρχης Φιλόθεος λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τῆς τιμῆς ἣτις ἀπεδίδετο εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ πρὸ ἔτι τῆς ὑπὸ τῆς ὡς ἄνω συνόδου κατατάξεώς του μεταξὺ τῶν ἁγίων: «Ἐντεῦθεν οἱ θεοφιλέστεροί τε καὶ προὔχοντες τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ μάλιστα τῶν εἰς ἱερέας τελούντων, εἰς ταυτὸ συνιόντες, εἰκόνα τε ἱερὰν ἰστάσι τῷ Γρηγορίῳ, ἑορτήν τε λαμπρὰν καὶ πάνδημον ἄγουσι τῆς αὐτοῦ τελειώσεως τὴν ἡμέραν, καὶ νεῶν αὐτῶν οἷα δὴ Χριστοῦ λαμπρῶ μαθητῇ σπεύδουσιν ἀνεγείρειν. Οὐ συνόδοις μεγίσταις ἀναμείναντες ψήφους ὥστ' ἐκεῖνον ἀνακηρύξαι οἷς καὶ χρόνος καὶ ὄγκος καὶ μέλησις καὶ πλεῖστά τινα τῶν ἀνθρωπίνων ἐστὶν ὅτε προίσταται, ἀλλὰ τῇ ἄνωθεν ψήφῳ τε καὶ ἀνακηρύξει καὶ τῇ λαμπρῇ καὶ ἀναμφιβόλῳ τῶν πραγμάτων ὁψει καὶ πιστεῖ καλῶς ἀρμεσθέντες.» Φιλοθέου, λόγος ἐγκωμιστικὸς εἰς τὸν ἐν ἁγίοις Πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον, Ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης τὸν Παλαμᾶν. Μ.Ρ.Γ. 151 col. 648 - 649), πρὸς καὶ Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, ἐνθ' ἄν. σελ. 150 κ. ἔ.

2. Τὰ περὶ «κανονισμοῦ» τοῦ ἁγίου Γερασίμου ἐπὶ Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως καὶ τῆς ἐπὶ τῇ βάσει αἰτήσεως κλήρου καὶ λαοῦ πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς πράξεως τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου Κορυθαλλέως († 1646) συνταχθείσης καὶ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1622 ἐκδοθείσης, φυλασσομένης δ' εἰς τὸ πρωτότυπον ἐν τῷ ἀρχιεπισκοπικῷ Κεφαλληνίας, βλέπε παρὰ Χρυσοστόμῳ Παπαδοπούλῳ, ὁ Ἅγιος Γεράσιμος κλπ. ἐνθ' ἄν.

3. Διονύσιος ἀρχιεπίσκοπος Αἰγίνης ὁ ἐκ Ζακύνθου... ὁ κατὰ τὸ αἰχμ' δεκεμβρίου ιζ' πρὸς Κύριον ἐκδημήσας, ἐν ἔτει δὲ αψγ' ἐπὶ Γαβριὴλ τοῦ Κωνσταντινουπόλεως συνοδικῇ ψήφῳ [μὴ σωζομένη] κανονισθείς, Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρως ἐνθ' ἄν, σελ. 27 καὶ Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες σελ. 615.

τριάρχου Ματθαίου τοῦ Β' κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατριαρχίαν (1599—1602)¹ ὡς καὶ ἄλλων τινῶν ἁγίων. Ὡς ἐλέχθη ὅμως ἡ πράξις αὕτη δὲν καθιερώθη ποσῶς ὡς ἐπίσημος τακτικὴ τῆς τῶν ἁγίων ἀνακηρύξεως ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, οὐδ' ἐτηρήθη καὶ μεταγενεστέρως ὡς ἀπαραίτητος. Ὁλως τουναντίον παρ' ἐλαχίστας ἐξαιρέσεις, οἱ διάφοροι νεομάρτυρες (οἵτινες δὲν εἶναι καὶ ὀλίγοι) ἀνεγνωρίσθησαν ἄνευ οἰασδήποτε ἐπισήμου ἀνακηρύξεως. Ἀπλῶς δ' ἐγένετο σιωπηρῶς δεκτὴ ἡ τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας ἀναγνώρισις. Ὁ Ἀθανάσιος μάλιστα ὁ Πάριος (†1813) συνέγραψε πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «ὅτι οἱ νέοι μάρτυρές εἰσιν ἅγιοι καὶ πρέπει νὰ τιμῶνται ὡς τοιοῦτοι καὶ ἄνευ κανονικῆς διαγνώσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας»². Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ περιφημὸς Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς ἀνεγνωρίσθη ἅγιος ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ Πατριαρχείου, περιληφθεὶς εἰς τὸν Συναξαριστὴν τοῦ 1819³. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο καὶ διὰ τὸν ἅγιον Ἱερομάρτυρα Σεραφεῖμ ἀρχιεπίσκοπον Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου τὸν θαυματουργόν⁴. Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευομένῃ περισπουδάστῳ μελέτῃ τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου ἀναγράφονται πλείστοι ὅσοι ἅγιοι ἀναγνωρισθέντες ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ μετὰ τὸ σχίσμα, ἐλαχίστων ὅμως ἐκ τούτων ἀναφέρεται ἡ ἐπίσημος ἀνακήρυξις ἐκ μέρους τῆς πατριαρχικῆς (ἰδίᾳ) συνόδου, ἀπλούστατα διότι δὲν ὑπάρχει τοιαύτη⁵. Εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἐπισήμου ἀνακηρύξεως τῶν ἁγίων διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς διαβλέπομεν, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους, σαφῶς τὴν εὐχερῶς καὶ ἐν τούτῳ ἐπικρατήσαν ἐπίδρασιν τῆς πράξεως τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας.

Ἐν τῇ ρωσικῇ ἐκκλησίᾳ, βοηθούσης καὶ τῆς τσαρικῆς αὐταρχίας καὶ τῆς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας πραγματικῆς ἐπικυριαρχίας τῶν Τσάρων ἐπεκράτησεν ὀλόκληρος διαδικασία διὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῶν ἁγίων, ἀπαιτοῦσα καὶ τὴν τοῦ Τσάρου ἀπαραίτητον ἐπέμβασιν (!). Ἡ ὅλη μορφή τῆς διαδικασίας τῆς ἁγιοποιήσεως⁶ ὑπενθυμίζει σαφῶς τὴν πράξιν τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας, ἧς ἡ ἐπίδρασις ἐν προκειμένῳ εἶναι ἀναμφισβήτητος⁷. Ἐχομεν δὲ διάφορα παρα-

1. Μ. Γεδεών, ἐνθ' ἄν. σελ. 541.

2. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Περί τῆς ἀνακηρύξεως τῶν ἁγίων κλπ. ἐνθ' ἄν. σελ. 11 κ. ε.

3. Φάνη Μιχαλοπούλου ἐνθ' ἄν. σελ. 125.

4. Βλ. περὶ τούτου Ἱεζεκιήλ τοῦ ἀπὸ Βελανιδιάς, Μητροπολίτου Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων, Ἀκολουθία τοῦ Ἱερομάρτυρος. Ἀθήνα 1931.

5. Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου, ἐνθ' ἄνωτέρω.

6. J. Bois, La canonisation dans l' Eglise russe, ἐνθ' ἄν. col. 1661 κ. ε.

7. Κατὰ τὴν διαδικασίαν ταύτην, λαμβάνεται ἰδιαιτέρως ὑπ' ὄψει τὸ ἀναλλοίωτον τῶν λειψάνων, (ἐνῶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπαραίτητος ἀπόδειξις ἁγιότητος, ἔχομεν δὲ πλείστον ἅγιον μόνον τὰ ὅσα καὶ οὐχὶ πλήρη τὰ λείψανα, πολλάκις δ' οὐδὲ κἂν τεμάχια αὐτῶν). Ἀρχικῶς τὴν ἀνακήρυξιν διενεργεῖ ὁ Μητροπολίτης τῆς περιφερείας,

δείγματα ρώσων νεωτέρων ἁγίων¹ ἀνακηρυχθέντων ὑπὸ τῆς διοικούσης ρωσσοικῆς συνόδου τῇ ἐπινεύσει καὶ συμμετοχῇ τοῦ αὐτοκράτορος, δι' ἧς οὗτος ἐλάμπρυνε τὰς σχετικὰς καὶ πολυπλόκους ἐκκλησιαστικὰς τελετὰς τῆς ἀνακηρύξεως τῶν ἁγίων τούτων. Φανερόν εἶναι ὅτι ἡ πράξις αὕτη τῆς ρωσσοικῆς ἐκκλησίας δὲν ἔχει τὸν χαρακτῆρα κύρους ἐπιβολῆς ἐπὶ τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιῶν, οὐδὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ θεωρεῖται ὑπὸ ἄλλων ἐκκλησιῶν ὡς προηγούμενον διὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν τυχόν ἀνακήρυξιν νεωτέρων ἁγίων. Ἐν τῇ ρωσσοικῇ ἐκκλησίᾳ δύναται ἡ πράξις αὕτη ἄπαξ καθιερωθεῖσα νὰ ἐξακολουθήσῃ ἰσχύουσα, δὲν δύναται ὁμως νὰ διεκδικήσῃ δι' ἐαυτὴν κύρος ἱστορικῆς παραδόσεως ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ.

Τέλος ὅπως προσφάτως ἡ ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ (ἐν καθαιρέσει μάλιστα τότε τελοῦντος) Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοκλήτου, παρουσία καὶ συμπράξει τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Φωτίου, ἀνεκήρυξεν ἅγιον, τὸν ἐθνομάρτυρα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τὸν Ε', οὗτινος τὰ λείψανα φυλάσσονται, ὡς γνωστόν, ἐξ Ὀδυσσοῦ μεταφερθέντα, εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναὸν Ἀθηνῶν, διὰ τῆς ἀπὸ 8ης Ἀπριλίου 1921 συνοδικῆς πράξεως². Ἡ ἀνακήρυξις αὕτη ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιόζυγον, ὅτι, παρὰ τὰ ἐν τῇ συνοδικῇ πράξει ἀναφερόμενα, ἐγένετο πρωτοβουλία τῆς ἱερᾶς συνόδου³ καὶ προηγήθη τῆς παρὰ τῆς

τελικῶς δὲ καὶ ὀριστικῶς ἡ Σύνοδος τῇ συγκατανεύσει τοῦ Τσάρου. Πρὸ τῆς ἀνακηρύξεως ἐξετάζονται ἐπακριβῶς τὰ τοῦ βίου, τῶν λειψάνων καὶ τῶν θαυμάτων τοῦ ὑπὸ ἀνακήρυξιν ἁγίου. Ἡ δὲ τελετὴ τῆς ἀνακηρύξεως συνίσταται ἐκ σειρᾶς λειτουργιῶν, ἐξαντλητικῶν ἐπιμνημοσύνων εὐχῶν ὑπερ ἀναπαύσεως τοῦ ὑπὸ ἀνακήρυξιν ἁγίου, διαδοχικῶν μετακομιδῶν τῶν λειψάνων καὶ τοποθετήσεως αὐτῶν εἰς διάφορα φέρετρα, καὶ ὀριστικῆς τέλος τοποθετήσεως τῶν ἐν τῇ (ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ τῶν Τσάρων δωρουμένη) λάρακι ἢ λειψανοθήκῃ. Ταῦτα ἐπεται ἡ τέλεισις λειτουργιῶν πλέον, παννυχίδων καὶ προσευχῶν πρὸς τὸν νέον ἅγιον. Καὶ εἰς αὐτὴν ἐννοεῖται τὴν πράξιν τῆς ρωσσοικῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀγνοεῖται ἡ ὑπὸ τοῦ λαοῦ πρὸ τῆς ἐπισήμου διὰ τῆς συνόδου ἀνακηρύξεως ἀναγνώρισις τοῦ ἁγίου, ὡς φερ' εἰπεῖν, ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἁγίων Βόριδος καὶ Γλέβου J. Bois ἐνθ' ἄν. col. 1661.

1. Ὁ Κ. Ράλλης ἐν τῇ προμνησθείσῃ διατριβῇ του ἀναφέρει ἀνακηρύξεις διαφόρων νεωτέρων ἁγίων ἐν τῇ ρωσσοικῇ ἐκκλησίᾳ, ὡς τοῦ ἁγίου Ἰωάσαφ τῷ 1911, τοῦ ἁγίου Ἐρμογένους τῷ 1913, τοῦ ἁγίου Πιτιρίμ τῷ 1914, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τῷ 1915 κ. ἄ.

2. Ἐδημοσιεύθη εἰς ἰδιαιτέρον φύλλον, τύποις Σ. Κ. Βλαστοῦ, πρβλ. καὶ Κ. Ράλλη ἐνθ' ἄν. σελ. 308 καὶ Χρυσόστομου Παπαδοπούλου περὶ ἀνακηρύξεως τῶν ἁγίων, ἐνθ' ἄν. σελ. 17.

3. «...ἐγνομεν καθιερωθῆναι ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἐπισήμως τὴν ἕως τοῦθ' αὐθορμήτως ἀναφερομένην τιμὴν τῷ ἁγίῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμηνικῷ Πατριάρχῳ Γρηγορίῳ...». Φανερόν εἶναι ὅτι ἐν τῇ διατυπώσει ταύτῃ ~~ἐγνομεν καθιερωθῆναι κλπ.~~ παρὰ τὸ ἱστορικῶς ἀμφίβολον «τῆς ἕως τοῦθ' αὐθορμήτως ἀναφερομένης τιμῆς» καὶ ἡ πράξις αὕτη προϋποθέτει σαφῶς τὴν αὐθόρμητον τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου καὶ πάνδημον αὐτοῦ ὡς ἁγίου ἀναγνώρισιν.

συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἀναγνωρίσεως τοῦ «κανονισθέντος» ἁγίου. Ὡς γνωστὸν δέ, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος, οὕτινος τὴν ὑπέροχον θυσίαν εὐγνωμόνως ἀναγνωρίζει καὶ μνημονεύει ὁλόκληρον τὸ ἔθνος, παρὰ τὴν συνοδικὴν ἐκείνην ἀπόφασιν, δὲν ἀνεγνωρίσθη οὐσιαστικῶς ὡς ἅγιος, οὔτε ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τοῦλάχιστον ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, οὔτε καὶ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, οὕτινος καὶ ἱερατικῶς προΐστατο, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δεικνύει τὸ ἀναλλοίωτον καὶ σήμερον ἀκόμη τῆς ἐν προκειμένῳ ἐκκλησιαστικῆς πράξεως παρ' ἡμῖν, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπὶ τούτου ἀπόφασις καὶ ἀπόφρασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἀποκλειστικῶς δὲν ἀρκεῖ, οὐδ' ἔχει τὸ κύρος, ὅπως οὕτω μονομερῶς καὶ αὐθεντικῶς κατατάξῃ πρόσωπόν τι εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων.

Συνεπῶς καὶ σήμερον ἰσχύει ἀπαραλλάκτως παρ' ἡμῖν ὁ κανὼν καὶ ἡ τάξις τῆς ὑφ' ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας (κλήρου δηλ. καὶ λαοῦ) πανδήμου ἀναγνωρίσεως προσώπου τινος ὡς ἁγίου, τῇ ὁποίᾳ δύναται, εἰ καὶ οὐχὶ ἀπαραιτήτως, νὰ ἔπεται πρᾶξις τις τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, περὶ ἐπισημοποιήσεως, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ διευθετήσεως τῶν συνεπακολουθουσῶν τελετουργικῶν λεπτομερειῶν, ἥτις ὅμως ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύναται νὰ προηγηταί τῆς πανδήμου ἀποφάνσεως τῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας. Δύναται μάλιστα καὶ ἄνευ φόβου οἰασδήποτε διαταραχῆς τῆς κανονικῆς τάξεως καὶ παραμελήσεως τῆς ἀναγνωρίσεως, νὰ παραλείπεται. Ὁρθῶς δ' ἐν προκειμένῳ ἀναπτύσσει τὸ πρᾶγμα ὁ Εὐγένιος ὁ Βούλγαρος ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι αὐτοῦ, ἐν ᾧ, ὡς ἐλέχθη, ἀναφέρεται πληθὺς ὅλη ἀνεγνωρισμένων νεωτέρων ἁγίων, ἄνευ οἰασδήποτε ἐπισήμου πράξεως ἀναγνωρίσεως αὐτῶν¹.

Φανερόν εἶναι ὅτι αἱ ὀλίγαι περιπτώσεις «κανονισμοῦ» τῶν ἁγίων ἐκ μέρους τῶν διοικουσῶν τὰς διαφόρους ἐκκλησίας συνόδων ἀποτελοῦν νεωτέραν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι δὲν εἶναι καὶ σταθερά, διότι δὲν ἐφηρμοσθη εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις, δὲν στηρίζεται ποσῶς ἐπὶ παλαιότερας παραδόσεως καὶ ἔχει προφανῶς τὴν πηγὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἔστω καὶ ἀσυνειδήτως καὶ ἐμμέσως ἀσκήσασαν τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς πρᾶξιν τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, καθ' ἣν, ὡς ἐλέχθη ἡ «ἁγιοποίησις»

Συνεπῶς καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας Ἑλλάδος ἀφίνει διὰ τῆς φρασεολογίας τῆς νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι παρηκολούθησεν ἀπλῶς τὴν πατροπαράδοτον πρᾶξιν, μὴ προηγηθείσης τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς τῆς πανδήμου καὶ αὐθορμήτου ἀναγνωρίσεως τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ὡς ἁγίου ἀλλὰ ταύτην ἀκολουθήσασα, ἀνεξαρτήτως ἂν αὐτὴ οὐδαμῶς εἶχεν ἐκδηλωθεῖ.

1. «...ὧν τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν πολιτείαν ἴσασι καὶ θαυμάζουσιν οἱ ἑωρακότες...» ἐνθ' ἂν. σελ. 24 καὶ «...ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐκ τῆς κοινῆς καὶ δημόδους βεβαιούμενα φήμης, καὶ τὴν φωνὴν τοῦ λαοῦ φερέγγυον προϊσχόμενα, ἅτε δὴ πᾶσαν μὲν γνώμην, πᾶσαν δὲ γλῶσσαν ἐφ' ἑαυτὰ ἐλκύσαντα...» αὐτόθι σελ. 36 κ. ἔ.

εἶναι ἀποκλειστικὸν ἔργον τῆς διοικούσης ἐκκλησίας καὶ δὴ συγκεκριμένως καὶ ἀποκλειστικῶς τοῦ Πάπα.

Λίαν διαφωτιστικὸν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι νεωστὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥουμανίας ἠρώτησε τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐπὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Φωτίου τοῦ Β', ποῖα εἶναι ἡ πράξις καὶ ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν ἀνακήρυξιν τῶν ἁγίων. Προφανὲς εἶναι, ὅτι διὰ τὴν ἀρχῆθεν κρατοῦσαν παρ' ἡμῖν καθιερωμένην πράξιν, θὰ ἐπερίττειεν ὄλως τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἐκ μέρους τῆς ρουμανικῆς ἐκκλησίας. Ἡ πράξις καὶ ἡ παράδοσις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τοιαῦτα γενικώτερα ζητήματα οὔτε εἶναι οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἄγνωστος εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ὀρθοδόξους ἐκκλησίας. Ἡ ρουμανικὴ ἐν τούτοις ἐκκλησία, ἐπιθυμοῦσα κατὰ τὴν μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐπικρατοῦσαν παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς κύκλοις ἀντίληψιν τῆς ὑπαγωγῆς ἢ προσαρμογῆς πάσης ἐκκλησιαστικῆς πράξεως, καὶ ἐκ τῶν μὴ ἔχουσῶν ἀνάγκην ἐπισήμου καθορισμοῦ, εἰς τυπικὴν τινα διάταξιν ἠθέλησε νὰ ἀπευθύνῃ τὸ ἐρώτημα εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὅχι βεβαίως διότι ἠγγόει ὅτι εἰδικὸν τυπικὸν δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ διὰ νὰ στηρίξῃ σχετικὴν αὐτῆς ἀπόφασιν ἐπὶ τὸ ἀὐθεντικώτερον ἐπὶ τῶν ὑποδείξεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον διὰ τῆς ἀπὸ 24 Μαρτίου 1931 ἀπαντήσεως αὐτοῦ, εὐρεθὲν πρὸ τοιούτου ἐρωτήματος, καθώρισε, προφανῶς ἐκ τοῦ προχείρου διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπαντήσεως, ἕξ γενικὰς ἀρχὰς ἐν αἷς συνοψίζεται ἡ μεταγενεστέρα πράξις «τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ κατατάξεως εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδοξασμένων προσώπων»¹. Ἐκ τῶν σημείων τούτων, τὸ σπουδαιότερον εἶναι τὸ δευτε-

1. Ὁ μὴ καθορισμὸς οἰασδήποτε ἐν προκειμένῳ πράξεως ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, φαίνεται καὶ ἐκ τῆς παντελοῦς περὶ τούτου παρασιωπήσεως τοῦ εὐχολογίου καὶ τοῦ τυπικοῦ.

2. «Κατὰ τὴν παρ' ἡμῖν παράδοσιν ἐφαρμόζονται, προκειμένου περὶ ἀναγνωρίσεως καὶ κατατάξεως εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδοξασμένων προσώπων, αἱ ἑξῆς γενικαὶ ἀρχαί:

α) Ἡ ἐξέλεξις τῶν στοιχείων τῆς ἀγιότητος ὀφείλει γίνεσθαι διὰ Συνόδου, συγκροτουμένης ἐξ ἀπάντων τῶν Μητροπολιτῶν, Ἀρχιεπισκόπων, Ἐπισκόπων καὶ ὀφρμιαίων κληρικῶν τῆς οἰκείας Ἐκκλησίας.

β) Ἡ ἐξέλεξις περιττεῖται τῶν ἱερῶν ἐκείνων προσώπων, ἅπερ ἡ γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ συνειδήσις ποιμένων καὶ ποιμενομένων ἀνεγνώρισεν ὡς ἁγίους καὶ ὡς τοιοῦτους ἐπὶ μακρὸν ἤδη χρόνον τιμᾶ καὶ γεραίρει. Τῶν ἱερῶν τούτων προσώπων τῶν σωπηρῶς μέχρι τοῦ νῦν ὡς ἡγιασμένων καὶ δεδοξασμένων παρὰ Θεοῦ τιμωμένων γίνεται μόνον τυπικὴ ἀναγνώρισις ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰ ἀνωτέρω.

γ) Κατὰ τὴν ἀνακήρυξιν γίνεται σχετικὴ ἐκκλησιαστικὴ πράξις, περὶ ἧς ὡς δείγμα τι δύναται χρησιμεῦσαι ἡ ἐν ἀντιγράφῳ ἐγκλειστος ὠδε πράξις τοῦ καθαιγιασμοῦ τοῦ ἁγίου Γερασίμου τοῦ νέου, τοῦ γενομένου ἐπὶ τοῦ μακαρίου Πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος.

ρον ἐν ᾧ λέγεται: «Ἡ ἐξέλεξις¹ [τῶν στοιχείων τῆς ἀγιότητος], περιττεύει τῶν ἱερῶν ἐκείνων προσώπων, ἀπερ ἡ γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ συνείδησις ποιμένων καὶ ποιμενομένων ἀνεγνώρισεν ὡς ἁγίους καὶ ὡς τοιοῦτους ἐπὶ μακρὸν ἤδη χρόνον τιμᾶ καὶ γεραίρει. Τῶν ἱερῶν τούτων προσώπων τῶν σιωπηρῶς μέχρι τοῦ νῦν ὡς ἡγιασμένων καὶ δεδοξασμένων παρὰ Θεοῦ τιμωμένων γίνεται μόνον τυπικὴ ἀναγνώρισις² ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὰ ἀνωτέρω». Ἐκ τοῦ περιεχομένου τῆς δευτέρας ταύτης ὑποδείξεως φαίνεται σαφῶς ποία ἦτο καὶ εἶναι μέχρι τοῦ νῦν ἡ ἀπ' ἀρχαιοτάτων κρατήσασα πρᾶξις καὶ παραδόσις ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Τὰ λοιπὰ στοιχεῖα ἅτινα ὑποδεικνύει ἡ πατριαρχικὴ σύνοδος εἶναι εἴτε μεταγενέστερα, εἴτε προχείρως τότε διὰ τὴν ἀνάγκην, ὡς ἐλέχθη, τῆς ἀπαντήσεως συνταχθέντα, τινὰ δ' ἐξ αὐτῶν, ὡς τὸ βον, περὶ ἀνάγκης ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων, χρί-

δ) Ἡ πρᾶξις τῆς ἀνακηρύξεως ὑπογράφεται πανηγυρικῶς ἐν τῷ ναῶ, γενομένης τῆς προσηκούσης ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς ὡς ἐξῆς: Κατεχομένης δηλ. ἀπάσης τῆς Συνόδου εἰς τὸν ναὸν καὶ τιθεμένου ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Εὐαγγελίου ψάλλονται τὰ τροπάρια «Εὐλογητός εἰ, Χριστός ὁ Θεὸς ἡμῶν...», «Ὅτε καταβάς...» κτλ. Εἶτα ἀναγινώσκεται καὶ ὑπογράφεται ὑπὸ πάντων τῶν τῆς Συνόδου μελῶν, ἅτινα παρίστανται, ἡ πρᾶξις τῆς ἀγιοποιήσεως, ἀμέσως δὲ μετὰ τοῦτο ψάλλονται τὰ τροπάρια «Ἁγιοὶ μάρτυρες οἱ καλῶς ἀθλήσαντες», «Τὰς ἀληθδόνas τῶν ἁγίων ἄs ὑπὲρ σοῦ ἔπαθον...», «Τῶν ἐν ὄλῳ τῷ κόσμῳ μαρτύρων σου ὡς πορφύραν καὶ βύσσον τὰ αἵματα...».

ε) Εὐκαίρως περὶ τῶν ἀξιολογωτέρων ἐκ τῶν ἀνακηρυχθισομένων ἁγίων συντάσσεται, ὡς εἰκός, καὶ ἰδιαιτέρα ἀνάλογος ἀκολουθία πρὸς χρῆσιν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἐντόξ τοῦ πλαισίου τῆς ὕμνολογίας καὶ λειτουργίας τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, καὶ

στ) Ἐπίσης ἀναγκαῖα ἐστὶν ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων, ἂν ταῦτα σώζονται, καὶ τὸ χρίσμα αὐτῶν δι' ἁγίου μύρου κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν δὲ τῶν λειψάνων συνήθεις εἰσὶ παννυχίδας καὶ λειτουργίας πανηγυρικαῖς. («Ὁρθοδοξία» Κωνσταντινουπόλεως ΣΤ' 1931 σ. 281 κ. ἐ., Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῶν ἁγίων σελ. 15—17.) Εἰς τὰς γενικὰς ταύτας ἀρχάς, προφανῶς διὰ τὸ πρόχειρον τῆς συντάξεώς των θὰ εἶχε νὰ παρατηρήσῃ τις πολλὰ τὰ περὶ ταῦτα, ἅτινα θὰ ἦτο δυνατὸν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν παραλειφθῆ ἀπὸ ἐπίσημον πατριαρχικὸν ἔγγραφο.

1. Καὶ αὐτὴ ἡ ἔκφρασις τοῦ πατριαρχικοῦ ἔγγραφου περὶ ἐξελέξεως τῶν στοιχείων τῆς ἀγιότητος, ἥτις ἦτο ἀγνωστος εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ὑπεσθμιμίζει τὴν διαδικασίαν τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἥς κακὴ ἀπομίμησις εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Συνόδου, συγκροτουμένης ἐξ ἀπάντων τῶν Μητροπολιτῶν, ἀρχιεπισκόπων, ἐπισκόπων καὶ ὀφφικιάλων κληρικῶν τῆς οἰκείας Ἐκκλησίας, γινομένη ἐξέλεξις τῶν στοιχείων.

2. Οὐδὲ κἂν τῆς τυπικῆς ταύτης ἀναγνωρίσεως ὑπάρχει ἀνάγκη, οὐδὲ ἔχομεν τύπους καὶ προηγούμενα τοιούτων τυπικῶν ἀναγνωρίσεων. Τὸ ἐν τῇ ἀρχῇ δὲ διαγραφόμενον τυπικὸν ἐν τῇ προχειρότητί του, ἀπαξ καθορίζεται, καὶ ἐλαττωματικὸν εἶναι καὶ ἀσυνάρτητον, μὴ συνδυαζόμενον τοῦλάχιστον μετὰ τῆς θείας λειτουργίας, ἢ ἄλλης τινὸς ἀκολουθίας. Καὶ ἡ ὑποδηλουμένη δὲ διαφορὰ ἁγίων ἀξιολογωτέρων, καὶ μὴ, εἶναι ἀπαράδεκτος.

σεως αὐτῶν δι' ἁγίου μύρου' καὶ τελέσεως παννυχίδων, εἶναι ἡρατισμένα ἐκ τῆς ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευομένῳ ἀρθρῷ τῆς Encyclopaedie catholique περιγραφομένης πράξεως τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας. Πάντως ἡ τήρησις τῶν γενικῶν τούτων ἀρχῶν ἐπὶ ἀνακηρύξει ἁγίων δὲν εἶναι ποσῶς ὑποχρεωτικὴ οὐδὲ εἶναι ἱκανὴ δημιουργίας νέας ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ἐν προκειμένῳ πράξεως.

Συμπέρασμα. — Ἡ ἀναγνώρισις «τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδοξασμένων προσώπων» τῶν εὐαρεστησάντων Αὐτῷ καὶ τῆς κατατάξεως αὐτῶν εἰς τὸν χορὸν τῶν Ἁγίων, ἐγίνετο, γίνεται καὶ ὀφείλει νὰ γίνεται κατ' ἀδιάκονον καὶ ἐν τούτῳ παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὑπὸ τῆς «γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως ποιμένων τε καὶ ποιμενομένων», ἄνευ ἄλλης πρωτοβουλίας καὶ ἐπισήμου ἐπεμβάσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς.

Βεβαίως ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ δύναται καὶ πρέπον εἶναι δι' εἰδικῆς αὐτῆς πράξεως νὰ καθορίξῃ λεπτομερείας τινὰς συνεπακολουθούσας τῇ ἀναγνωρίσει τοῦ ἁγίου, ἰδίᾳ τελετουργικῆς φύσεως (ὡς τὴν διάταξιν τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου), ἐπ' οὐδενὶ ὁμῶς λόγῳ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ δύναται νὰ προβαίῃ ἐξ ἀποκλειστικῆς τῆς πρωτοβουλίας εἰς τὴν «ἀνακήρυξιν» ἁγίου, διότι τοῦτο δὲν εἶναι ἔργον ἀποκλειστικῶς ταύτης, ἀλλὰ τῆς συνειδήσεως τῆς Ἐκκλησίας.

* *

Προϋποθέσεις, ἐπακολουθήματα καὶ τυπικοὶ Διὰ τὴν ἀναγνώρισιν προσώ-
καθορισμοὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἁγίων που τινὸς ὡς ἁγίου δὲν ὑπάρ-
χουν, κυρίως εἰπεῖν, προϋπο-
θέσεις ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῶν ὄρων, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ πραγμα-
τοποιηθῇ ἡ ἀναγνώρισις τῆς κατατάξεως τοῦ τιμωμένου προσώπου εἰς τὸν
χορὸν τῶν ἁγίων.

Παρ' ἡμῖν δὲν ὑπάρχουν ὅροι καὶ τετιμημένα a priori ὑποδείξεις, ἐκ τῆς τηρήσεως τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ ἁγιοποίησις. Ὡς ἐν ἀρχῇ ἐλέγχθη, ἡ ἁγιότης δὲν εἶναι ἀξιωματικὴ, εἰς ἣν ἀναβιβάζεται τις μετὰ τὴν τήρησιν ὀρισμένων ὄρων ἢ διατάξεων. Ἡ Ἐκκλησία ἀναγνωρίζουσα πρόσωπόν τι ὡς ἅγιον, ἀναγνωρίζει ἀπλῶς ὑπάρχουσαν ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦτο κατάστασιν, τὴν διὰ τῆς χάριτος δηλ. τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ὅλης βιωτῆς καὶ πολιτείας αὐτοῦ ἀποκτηθεῖσαν θέσιν ἁγιωσύνης παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις. Δὲν προβιβάζει συνεπῶς ἡ Ἐκκλησία πρόσωπόν τι εἰς τοὺς βαθμοὺς τῆς ἁγιωσύνης,

4. Ἡ διὰ μύρου χρίσις τῶν λειψάνων ἔστω καὶ τῶν ἁγίων φαίνεται προσκρούουσα καὶ εἰς τὸν μὲν ἀποστολικὸν καὶ τὸν ἱερὸν κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου, πρβλ. καὶ Θεοδώρου τοῦ Βαλααμῶνος, ἐρωταποκρίσεις, ἐρώτησις κε', παρὰ Πάλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα κλπ. Δ' σελ. 467.

οὐδὲ ἀναβιβάζει αὐτὸ εἰς τὰς ταύτης τιμὰς, καθ' ὅσον οὐδεμίαν πρὸς τοῦτο κατέχει ἐξουσίαν. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἁγίων συμμετοχὴ τῶν κυβερνώντων τὴν Ἐκκλησίαν κληρικῶν ἔχει δευτερεύουσαν σημασίαν καὶ ἀκριβῶς διὰ τοῦτο καὶ ὁ ὅρος «ἁγιοποίησις» κατὰ μετάφρασιν τοῦ λατινικοῦ *sanctificatio* ἢ *cononisatio*, εἶναι ἀποκρουστέος καὶ ἀπορρίψιμος, διότι ἡ Ἐκκλησία δὲν ποιεῖ οὐδὲ κατασκευάζει ἁγίους, ἀλλ' ἀπλῶς ἀναγνωρίζει τὴν ὑπάρχουσαν καὶ ἀφ' ἑαυτῆς ὑφισταμένην κατάστασιν τῆς ἀγιότητος.

Οἱ ὅροι ἐν τούτοις ἢ αἱ προϋποθέσεις αὗται, ἢ μᾶλλον ἐπὶ τὸ ἀκριβέστερον οἱ λόγοι δι' οὓς ἀναγνωρίζεται τις ἅγιος¹ ἢ καὶ ἔτι ἀκριβέστερον, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου, «τὰ μαρτύρια τῆς ἀληθοῦς ἐν ἀνθρώποις ἀγιότητος», ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐκτεθοῦν ἐπὶ τὸ συστηματικώτερον διὰ τὸν κανονικὸν αὐτῶν καθορισμὸν, εἶναι τὰ ἑξῆς:

α') Οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς ἅγιος, ἂν μὴ ἀνήκει εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν² διὰ τοῦ ἱεροῦ βαπτίσματος. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐν τούτοις Ἐκκλησίᾳ (καὶ συνεπῶς ἂν δεῖξη καὶ ἐν τῇ σημερινῇ) ἀναγνωρίζετο, ὡς γνωστὸν, καὶ τὸ βάπτισμα τοῦ αἵματος (*lavacrum sanguinis*). Ἡ ἀποδοχὴ τουτέστι τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου διὰ τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν ἀνθρώπων μὴ τυχόντων τοῦ ἱεροῦ βαπτίσματος, ἐθεωρεῖτο ὡς ἴσα δυναμένη πρὸς τὸ ἱερὸν βάπτισμα καὶ ὡς ἡ βάπτισις τοῦ μάρτυρος ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ αἵματι³.

1. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτᾶριος (1660—1669) ὡς βᾶσιν ἀνακηρύξεως ἁγίου λέγει, ὅτι «τρία θεωροῦνται τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἀληθῆ ἐν ἀνθρώποις ἀγιότητα· πρῶτον ὀρθοδοξία ἀμωμος, ἀρετῶν κατορθώσεις ἀπασῶν, ἐν αἷς ἔπεται ἡ περὶ τὴν πίστιν μέχρις αἵματος ἀντικατάστασις καὶ τέλος ἡ παρὰ Θεοῦ ἐπίδειξις σημείων ὑπερφυσῶν καὶ θαυμάτων» (Πρὸς τὰς προσκομισθείσας θέσεις παρὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις φρατόρων διὰ Πέτρου τοῦ αὐτῶν μαίστορας, περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα ἀντίρρησις, Ἰάσιον 1682 σελ. 201 κ. ἑ. καὶ 209 κ. ἑ.)

2. Τὸ ζήτημα τῆς ἀναγνωρίσεως ἁγίων ἀνηκόντων εἰς ἄλλας ἐκκλησίας ἀνεκινήθη κυρίως κατὰ τοὺς κατὰ καιροὺς ὀξείς ἀγῶνας μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας. Οὐχὶ σπανίως οἱ ἐκπρόσωποι τῆς τελευταίας μετὰ φανατισμῷ ἠρνήθησαν τὴν δυνατότητα ἀναδείξεως ἁγίων εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐντεῦθεν καὶ τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα συγγράμματα τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νεκταρίου, καὶ τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου καὶ ἄλλα. Ἡ κατάστασις τῆς ἀγιότητος εἶναι ζήτημα πραγματικόν, καὶ παρεκτὸς τῶν δογματικῶν δυσχεριῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν βασικὴν πίστιν τοῦ ἁγίου, δυσκόλως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀρνηθῆ τὴν εἰς τὰ λοιπὰ ἀναφερομένην καὶ πιστοποιουμένην ἀγιότητα αὐτοῦ.

3. «Καὶ μὴ θαυμάσητε, εἰ βάπτισμα τὸ μαρτύριον ἐκάλεσα καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα τὸ Πνεῦμα μετὰ πολλῆς ἐφίπταται τῆς δαψιλείας, καὶ ἁμαρτημάτων ἀναίρεσις καὶ ψυχῆς γίνεται καθαρὸς θαυμαστός τις καὶ παράδοξος· καὶ ὥσπερ οἱ βαπτιζόμενοι τοῖς ὕδασι, οὕτως οἱ μαρτυροῦντες τῷ ἰδίῳ λούονται αἵματι.» (Χρυσόστομος, ὁμιλία εἰς τὸν ἅγ. μάρτυρα Λουκιανόν, M. P. G. 50 col. 522.

β') Τὸ μαρτύριον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἡ διὰ τούτου τελείωσις τοῦ μάρτυρος ἀποτελεῖ δεῖγμα καὶ λόγον ἀγιότητος.

γ') Ὁ ἅγιος κατὰ πάντα βίος, διὰ τε τὴν καθ' ἑαυτὸν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ διὰ τὸ ὑπόδειγμα ὅπερ συνιστᾷ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν κατὰ πάντα θεάρεστον βιωτὴν, ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ βᾶσιν ἀναγνωρίσεως τῆς ἀγιότητος.

δ') Ἐξέχουσαι ὅλως ὑπηρεσοῖαι πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, δι' ὧν αὐταὶ σημαντικῶς προήχθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν, (ἀναγνώρισις τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἀπόδοσις τῆς προσκυνήσεως εἰς τὰς ἰ. εἰκόνας ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας), ἀποτελοῦν σπουδαίους λόγους πρὸς ἀναγνώρισιν προσώπου τινὸς ὡς ἁγίου.

ε') Ἡ μαρτυρία διενεργηθέντων καὶ διενεργουμένων θαυμάτων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῇ μεσιτείᾳ τοῦ ἁγίου προσώπου εἴτε ἐν ζωῇ, εἴτε μετὰ θάνατον¹. Ταῦτα ἀνεκάθεν ἐδέχετο ἡ Ἐκκλησία, εἰς ὁλόκληρον δὲ τὴν πατερικὴν φιλολογίαν μαρτυροῦνται², χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη νὰ ἀποδίδῃ τις αὐτὰ πάντοτε εἰς συναξαριστικὰς τάσεις καὶ εἰς τὴν φανταστικὴν δημιουργίαν θαυματουργικῶν γεγονότων.

Ἡ διατήρησις ἀκεραίου καὶ ἀλύτου τοῦ σώματος τῶν μαρτύρων ἢ τῶν ἁγίων δὲν εἶναι ἀπαραίτητος, οὐδὲ εἶναι πάντοτε δεῖγμα ἀγιότητος³ ἢ δ' Ἐκκλησία τιμᾷ καὶ τὰ μὴ ἀκέραια διατηρούμενα λείψανα τῶν ἁγίων, ἅτινα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι τεμάχια ὄστων φυλασσόμενα εἰς τὰς γνωστὰς πολυτίμους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον λειψανοθήκας. Ἄλλ' ὡς γνωστόν,

1. Τὰ διάφορα θαύματα τῶν ἁγίων, τὰ κοινῶς πιστευόμενα ὡς ὑπὸ τούτων τελούμενα, κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῆς Ἐκκλησίας ἀντίληψιν, δὲν τελοῦνται ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ ταῖς πρεσβείαις αὐτῶν ὑπὸ τῆς πανσθενουργοῦ θείας δυνάμεως, ὡς ὀρθῶς διατυποῦται ἐν τῇ συνοδικῇ πράξει, δι' ἧς ἀναγνωρίζεται ὡς ἅγιος, ὁ Γεράσιμος ὁ νέος ἀσκητῆς Κεφαλληνίας: «πολλῶ μᾶλλον ἐπιβεβαίουνται καὶ ἐπισφραγίζονται καθ' ἐκάστην τοῖς θαύμασιν, ὅσα εἰς ὠφέλειαν τῶν δεομένων καὶ καταφευγόντων εἰς τὸ θεῖον αὐτοῦ τέμενος ἢ μεγαλόδωρος τοῦ ἀγαθαρχικοῦ πνεύματος ἀπεργάζεγάζεται χάρις». Παρὰ Χρυσοστόμῳ Παπαδοπούλῳ, ὁ ἅγιος Γεράσιμος κλπ. ἐνθ' ἀν. σελ. 25 καὶ ἀλλαχού.

2. Εἰς τὰ διάφορα παλαιότερα μαρτυρολόγια καὶ εἰς τὰς ὁμιλίαις τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας εἰς μάρτυρας καὶ ἁγίους, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμένης Συνόδου (παρὰ Mansi) ὑπάρχει ἀπειρία μαρτυριῶν τοιούτων θαυμάτων.

3. Συνοδικῆ πράξις (ὄρος ἢ τόμος) τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Παΐσιου, Ἀντιοχείας Μακαρίου καὶ Μοσκοβίας Μακαρίου ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐν Μοσκοβίᾳ ἐν ἔτει ζροθ' μηνὸς Ἰανουαρίου ὀρίζει πλὴν ἄλλων, «...ὁμοίως καὶ τὰ τῶν νεκρῶν σώματα τὰ εὐρισκόμενα καὶ ἐν τοῖς καιροῖς τούτοις ἀκέραια καὶ ἅλντα μὴ τολμηζέτω τις ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνευ ἀξιόπιστου μαρτυρίας καὶ συνοδικῆς ἀποφάσεως τιμᾶσθαι αὐτὰ καὶ σέβασθαι ὡς ἅγια, διότι εὐρίσκονται πολλὰ σώματα ἀκέραια καὶ ἅλντα οὐχὶ ἀπὸ ἀγιωσύνης, ἀλλ' ὡς ὑπ' ἀφορισμοῦ καὶ κατάρτας...» (παρὰ Κ. Δελιγκάνη, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα τόμος Γ' σελ. 136,7).

τῶν πλείστων ἁγίων δὲν σώζονται διὰ πολλοὺς λόγους τὰ λείψανα, καὶ τοῦτο δὲν ἐμποδίζει τὴν εἰς τούτους ἀποδιδομένην τιμὴν.

Τῆς ἀπαξ γενομένης ἀναγνωρίσεως τῆς ἀγιότητος προσώπου τινος ἐπεται ἡ παρὰ τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας ἀπονεμομένη τιμὴ. Αὕτη, παρὰ τὰς κατὰ καιροὺς γενομένας καταχρήσεις, τὰς κακῶς μέχρι λατρευτικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀπλοϊκωτέρου καὶ ἀμαθεστέρου λαοῦ ἐξικνουμένας, καθ' ἃς—συμπραττούσης ἔστιν ὅτε καὶ ἀγυρτικῆς τινος διαθέσεως, ἀέλπτε παταχθείσης ὑπὸ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας¹—γίνεται πραγματικὴ σύγχυσις τιμῆς καὶ λατρείας, κατὰ τὴν γνησίαν ἀντίληψιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, δὲν συνίσταται εἰς λατρείαν, προσήκουσαν ἀποκλειστικῶς τῷ Θεῷ, ἀλλ' εἰς «δουλείαν» καὶ «τιμητικὴν προσκύνησιν»² ἐπὶ εὐγνώμονι ἀναγνωρίσει τῆς θυσίας τοῦ αἵματος, τοῦ ἁγίου καὶ ἱεροῦ βίου αὐτοῦ, ἡ τῶν ἐξεχουσῶν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ὑπηρεσιῶν τοῦ τιμωμένου καὶ τῆς διὰ ταῦτα ἀναγνωρίσεως τῆς κατὰ τὰ ἀνωτέρω³ δυνάμεως καὶ παρρησίας αὐτοῦ τοῦ προσβεῦειν παρὰ τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῶν συνανθρώπων αὐτοῦ⁴.

1. Περὶ ἐπεισόδιον τοῦ ἐκ Σπετιῶν ψευδομάρτυρος Παντελεήμονος, μαρτυρήσαντος δῆθεν ἐν Κρήτῃ τῇ 19 Νοεμβρίου 1848 καὶ τῆς σχετικῆς κατὰ τῆς ἀπάτης ταύτης ἐγκυκλίου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἑλλάδος τῆς 30 Αὐγούστου 1865, καὶ σχετικῆς ἀποφάσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Παρὰ Χ ρ υ σ ο σ τ ὁ μ ω Πα πα δ ο π ο ὕ λ ω, Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῶν ἁγίων ἐνθ' ἄν. σελ. 13 καὶ παρὰ Κ. Ρ ἄ λ λ η ἐνθ' ἄν. σελ. 310.

2. Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου γίνεται διεξοδικὸς περὶ τῆς διαφορᾶς ταύτης λόγος (παρὰ Mansi). Καὶ παρὰ Λατίνοις γίνεται διάκρισις τῆς λατρείας ἀπὸ τῆς δουλείας καὶ προσκυνήσεως. Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινᾶτος λέγει: «*Dulia, quae debitam servitutem exhibet homini dominanti alia virtus est a Latria qui exhibet debitam servitutem divino domino*» (Summa P, II Quest. 103 Art. 3 ed. Parma 1853.3. p. 375). Ἡ δὲ ἐν Τριδέντῳ Σύνοδος καθορίζει: «*Sanctos una cum Christo regnantes orationes suas pro hominibus Deo offerre; bonum atque utile esse, suppliciter eos invocare et ab beneficia impetranda a Deo per filium eius Jesum Christum, qui solus noster redemptor et salvator est, ad eorum orationes, opem auxiliumque confugere; illos vero, qui negant, sanctos aeterna felicitate in coelo fruente invocandos esse, aut qui asserunt, vel illos pro hominibus non orare, vel eorum, ut pro nobis etiam singularis orent, invocationem esse idolatriam vel pugnare cum verbo Dei adversarique honori unius mediatoris Dei et hominum Jesu Christi, vel stultum esse in coelo regnantibus voce vel mente supplicare, impie sentire* (sess. 25 [Docent]).

Οἱ λατίνοι πρὸς ἀντιδιαστολήν τῆς ὀφειλομένης πρὸς τοὺς ἁγίους δουλείας, μεταχειρίζοντες τὸν ὄρον «ὑπερδουλεία» διὰ τὴν ἀπονεμομένην τιμὴν τὴν ἴσα τῇ λατρεῖᾳ δυναμένην πρὸς τὴν Θεοτόκον.

3. σελ. 27 κ.εξ.

4. «...οὗ λέγομεν δὲ τοὺς ἁγίους μεσίτας· εἰς γὰρ ἔστι μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός, ὃς μόνος ἀμέσως δύναται τῷ Πατρὶ καὶ ἡμῖν

Ἡ δουλεία αὕτη καὶ ἡ τιμὴ ἐκδηλοῦται : 1ον) διὰ πίστεως καὶ πεποιθήσεως ἐπὶ τὴν ἀγιότητα καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἁγίου εἰς τὸ πρᾶξαι παρὰ τῷ Θεῷ, ἐξ οὗ ἀπορρέει καὶ ἡ πεποίθησις τοῦ δυνατοῦ τῆς τελέσεως ταῖς πρᾶξεσιν αὐτῶν θαυμάτων. 2ον) διὰ σεβασμοῦ καὶ τιμητικῆς προσκυνήσεως (ὄχι λατρείας) τῶν τυχόν σωζομένων ἱερῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου ἢ καὶ ἀντικειμένων ἀκόμη τινων (ἐνθυμίων) ἀνηκόντων ἀμεσώτερον εἰς τὸν ἅγιον. 3ον) διὰ γραφῆς καὶ τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων, ἀναρτωμένων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐν τοῖς ναοῖς καὶ τοῖς ἰδιωτικοῖς οἴκοις. 4ον) δι' ἀνεγέρσεως ναῶν καὶ εὐκτηρίων οἴκων ἐπ' ὀνόματι τοῦ τιμωμένου ἁγίου². καὶ 5ον) διὰ καθορισμοῦ ἑτησίας ἐορτῆς εἰς μνήμην τοῦ τιμωμένου

μεσιτεῦειν. ...ἀλλὰ πρέσβεις καὶ ἱκέτας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἀδελφῶν ἐκείνων ὄντων... οἱ δὲ ἅγιοι ἱκετευτικῶς καὶ ταπεινῶς ἱκετεύουσι τὸν Θεόν... οὐ γὰρ λέγομεν, πρὸς τινα τῶν ἁγίων, ἅγιον σώσον ἢ λύτρωσαι ἢ προνοοῦ μοι ἀγαθὰ, ἢ τὸ τοιοῦτον οὐδαμῶς—ταῦτα γὰρ μόνῳ τῷ Θεῷ δυνατὰ καὶ οὐδεὶ ἀλλῳ, ἀλλὰ λέγομεν, ἅγιε... πρέσβευε ὑπὲρ ἡμῶν (Κριτοπούλου, ἠμολογία κφλ. εἰς' ἐκδ. Jon. Michalcescu, Θεσαυρὸς τῆς Ὁρθοδόξιας, Leipzig 1904 σελ. 288 κ. ε.) καὶ «ἵνα παρακαλῶσι δι' ἡμᾶς καὶ ἐπικαλούμεθα αὐτοὺς ὄχι ὡς Θεοὺς τινας, ἀλλ' ὡς φίλους αὐτοῦ, τὸν ὅποιον δουλεύουσι, δοξολογοῦσι καὶ λατρεύουσι. Καὶ χρειαζόμεθα τὴν βοήθειάν τους, ὄχι ὡς ἂν νὰ μᾶς ἐβοηθοῦσαν ἐκείνοι ἀπὸ τὴν ἰδικήν τους δύναμιν, ἀλλὰ διότι ζητοῦσι δι' ἡμᾶς τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ μὲ ταῖς πρᾶξεσιν τους...» (Ὁρθοδ. Ὁμολ. Μογίλα ἀρ. 50 μερ. 3ον ἐκδ. Michalcescu ἐνθ. ἀν. σελ. 114). Πρβλ. τὰ ἐν τῷ Μαρτυρίῳ τοῦ Πολυκάριου λεγόμενα : «...οἱ καὶ ἐτήρησαν (τὸν [θανόντα] Πολύκαρον) μελλόντων ἡμῶν ἐκ τοῦ πυρὸς λαμβάνειν, ἀγνοοῦντες ὅτι οὔτε τὸν Χριστὸν ποτε καταλιπεῖν δυνησόμεθα, τὸν ὑπὲρ τῆς τοῦ παντὸς κόσμου τῶν σωζομένων σωτηρίας παθόντα, οὔτε ἕτερον τινα σέβειν. Τοῦτον μὲν γὰρ υἱὸν ὄντα τοῦ Θεοῦ προσκυνοῦμεν, τοὺς δὲ μάρτυρας ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ διδασκάλου, ὃν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνοὺς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι.» Παρ' Εὐσεβίου, Ἐκκλ. ἱστορ. IV ιε' 41, 42 παρὰ Schwartz σελ. 148.

1. Τὸ ἔθιμον εἶναι παλαιότατον καὶ μαρτυρεῖται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας πατερικῆς φιλολογίας. Ὁ Μ. Βασίλειος, φερ' εἰπεῖν, λέγει : «Τοῦ δι' αὐτῶν, ἦγον διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῶν, ἴλεον μοι γενέσθαι τὸν φιλόανθρωπον Θεόν, ὅθεν καὶ τοὺς χαρακτήρας τῶν εἰκόνων αὐτῶν τιμῶ καὶ προσκυνῶ» (M.P.G. 32 col. 1100). Περὶ τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων πρβλ. καὶ Πρακτικὰ Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, παρὰ Mansi, Amplissima Collectio Concil. vol. 12. Ann. 687—787. ed. H. Welter 1901 καὶ vol. 13 ann. 787—824 αὐτόθι 1902. Πρβλ. τὰ αὐτὰ πρακτικὰ καὶ διὰ τὰ θαύματα τῶν ἁγίων καὶ διὰ τὰς λοιπὰς προϋποθέσεις καὶ τὰ ἐπακολουθήματα τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀγιότητος αὐτῶν.

2. Ἡ ἀνεγέρσις ναῶν ἐπ' ὀνόματι τῶν ἁγίων κατὰ τὴν ἑσωτερικὴν τελετουργικὴν διάταξιν τῶν ναῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι καὶ αὕτη ὑποδηλωτικῆς τῆς κατὰ τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν θέσεως τῶν ἁγίων, καθ' ὅσον ὁ ναὸς εἶναι κυριῶς τοῦ Θεοῦ, ὅπερ δηλοῦται διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς εἰς τὸν Θεὸν (μόνον) ἀπερωμένης ἁγίας Τραπέζης καὶ τῆς εἰς τὸ κέντρον τοῦ εἰκονοστασίου τοποθετήσεως τῆς εἰκόνης τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου. Ἡ εἰκὼν τοῦ ἁγίου ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἀνεγείρεται ὁ ναὸς τοποθετεῖται εἰς τὸ εἰκονοστάσιον συνήθως ἀριστερόθεν τῆς βορείας πύλης αὐτοῦ καὶ ἀριστερόθεν τῆς εἰκόνης τῆς Θεοτόκου, ἐνῶ

ἁγίου. Ὡς τοιαύτη κατὰ τὸ ἀνέκαθεν κρατοῦν ἔδιμον δοξάζεται ἡ ἐπέτειος τοῦ θανάτου αὐτοῦ¹. Βεβαίως ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ δύναται δι' εἰδικῆς αὐτῆς πράξεως νὰ καθορίσῃ τὰ τῆς ἐορτῆς τοῦ ἀναγνωρισθέντος ἁγίου καθ' ἡμέραν ἄλλην τὴν τῆς τελευτῆς, καθ' ἃ ἐπιβάλλει ἡ ἐκκλησιαστικὴ εὐταξία².

Ὁ ἐορτασμός οὗτος τῶν ἁγίων ἐγκείται ἀφ' ἐνός μὲν εἰς τὴν ἐν ταῖς τακτικαῖς ἀκολουθίαις τοῦ ἑσπερινοῦ, τοῦ ὄρθρου καὶ τῆς λειτουργίας ἐκτέλεσιν τῆς κατὰ τὰ τελετουργικῶς παρ' ἡμῖν κρατοῦντα ἁσματικῆς ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου ἐπὶ τούτῳ συντασσομένης³, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν πα-

δεξιόθεν τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ τοποθετεῖται ἡ εἰκὼν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, τούναντιον ἐξαίρεται ἡ τῶν ἁγίων τιμητικὴ διάκρισις καθ' ὅσον, τόσον ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ ἁλταρίου τοῦ ναοῦ τοῦ τιμωμένου εἰς μνήμην ἁγίου τινὸς ἔσον καὶ ἐπὶ τῶν πλαγίων ἁλταρίων τοποθετοῦνται αἱ εἰκόνας τῶν τιμωμένων ἁγίων, οἵτινες οὕτω ἀγνυφθῆναι εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ἁλταρίου». Τοῦτο εἶναι ἄγνωστον εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

1. Ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ πατριαρχικῇ πράξει τῆς ἀνακηρύξεως ὡς ἁγίου τοῦ νέου ἀσκητοῦ Κεφαλληνίας Γερασίμου, ἀναφέρεται ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀπ' ἀρχαιοτάτων συμβαίνοντα: «συνεφά τοις πρὸ ἡμῶν θείοις πατράσι τῷ κοινῷ τῆς Ἐκκλησίας ἔθει κατακολουθοῦντες... ὁ προρηθὶς ἐν ἁγίοις ἐτησίαις ἱεροτελεστίας καὶ ἁγιστείας τιμῆτο καὶ ἕννοις ἐγκωμίων γεραίροτο», παρὰ Χρυσ. Παπαδόπουλος, ὁ ἅγιος Γεράσιμος κλπ. ἐνθ' ἄν. σελ. 24 κ. ἔ.

2. Οὕτως ἠορίσθησαν αἱ ἐορταὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ τὴν 3ην Κυριακὴν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας τὴν 4ην, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Κλίμακος τὴν 5ην, τοῦ ἁγίου Γερασίμου τὴν 20ὴν Ὀκτωβρίου (ἡμέραν ἀνακομιθῆς τῶν λειψάνων του, ἵνα μὴ συμπίπτει ἡ ἡμέρα τῆς τελευτῆς αὐτοῦ (τῇ 15ῃ Αὐγούστου) πρὸς τὴν μεγάλην θεομητορικὴν ἐορτὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Καὶ πάλιν διὰ τὴν μὴ παροραθῆ ἡ ἡμέρα τῆς κοιμήσεως τοῦ ἁγίου, αὕτη ἐορτάζεται τοπικῶς ἐν Κεφαλληνίᾳ κατὰ τὴν 16ην Αὐγούστου πρὸς ἀποφυγὴν συμπτώσεως τῶν δύο ἐορτῶν κατὰ τὴν 15ην. Πολλοὶ δ' ἐορταὶ ὡς τοῦ ἁγίου Γεωργίου συμπίπτουσαι μετὰ τῶν ἐορτῶν τοῦ Πάσχα ἀναβάλλονται διὰ τὴν ἑβδομάδα τῆς διακαινησίμου.

3. Ἀνέκαθεν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ ἁσματικαὶ ἀκολουθίαι συνετάσσονται, παρ' ἡμῖν οὐχὶ κατ' ἐντολὴν καὶ ἐγκρίσει τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ εὐσεβῶν χριστιανῶν καὶ δὴ κληρικῶν, ἰδιαίτερος σεβομένου καὶ τιμῶντων τὸν ἅγιον, δημοσιεύονται δὲ ἀπὸ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας τύποις, καὶ σιωπηρῶς καθιεροῦνται καὶ ἐνωματοῦνται εἰς τὴν πλουσιότητα ἡμολογίαν τῆς Ἐκκλησίας μας, ἄνευ ἰδιαίτερας πρὸς τοῦτο ἐγκρίσεως τῆς ἐπισήμου ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Τοῦτο ἄλλως τε ἰσχύει δι' ὀλόκληρον τὸ πλουσιώτατον ἡμολογικὸν ὄλυκον τὸ τε προγενέστερον, μεταγενέστερον καὶ σύγχρονον τῆς Ἐκκλησίας μας. Τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα διὰ τὴν ποιήσιν, τὸ κάλλος τὸ φιλοσοφικὸν περιεχόμενον τῶν καὶ τὸ κατὰ πάντα ὀρθόδοξον φρόνημα αὐτῶν ἐγασματοῦνται εἰς τὰ λειτουργικὰ βιβλία καὶ προσαρμόζονται ἄνευ ἰδιαίτερας a priori ἢ a posteriori ἐγκριτικῆς πράξεως, ἥτις, ἂν ἀπαιτεῖτο, θὰ ἀπετέλει ἴσως καὶ τὸ κύριον κάλυμα τῆς ἐλευθέρως σκέψεως. Ἡ ἀξία τοῦ ἡμολογικοῦ θησαυροῦ τῆς Ἐκκλησίας μας ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν περὶ τὴν σύνταξιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιημάτων καὶ τὴν ἐλευ-

νηγυρικὴν τέλεσιν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τῆς θείας λειτουργίας καὶ ἔστιν ὅτε καὶ εἰς τὴν λιτάνευσιν τῶν λειψάνων καὶ εἰκόνων τοῦ δεδοξασμένου ἁγίου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο, κατὰ τὸ ἑκασταχοῦ κρατοῦν τοπικὸν ἔθιμον.

Ἡ ἀναγνώρισις ἁγίου τινος λαμβάνει ἐν ἀρχῇ καθαρῶς τοπικὸν χαρακτῆρα, ὃ δὲ νέος ἅγιος τιμᾶται καὶ δοξάζεται πρὸ παντὸς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι ἐν ἣ ἔζησε καὶ ἀπέθανεν, ἢ συνηθέστερον ἐν τῷ μέρει ἐν ᾧ ἔδρασε καὶ ἐν ᾧ κυρίως ἀνεδειχθῆσαν αἱ τιμώμεναι ἀρεταὶ αὐτοῦ, δι' ὧν καὶ ἤξιώθη οὗτος τῆς τιμῆς τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ σπανίως ἀνεξαργήτως τούτων, εἰς τὸ μέρος ἐν ᾧ κατὰ σύμπτωσιν τινα μεταγενεστέραν φυλάσσονται τὰ λείψανα αὐτοῦ¹. Διὰ τοῦτο, ἢ εἰς τοὺς νέους ἁγίους τιμὴ ἔχει ἐν ἀρχῇ τοπικὸν χαρακτῆρα, περιορίζεται δ' αὕτη ἢ εἰς τὰ στενὰ ὄρια τῆς πόλεως, ἢ περιφερείας τινός, ἢ εἰς τὰ ὄρια ὀλοκλήρου ἐπαρχίας καὶ ἐπισκοπῆς, ἢ εὐρύτερον εἰς τὰ ὄρια αὐτοκεφάλου τινος ἐκκλησίας, ἢ προκειμένου τυχόν καὶ περὶ ἔθνικοῦ ἤρωος (ὡς τοῦ ἁγίου Σάββα τοῦ Σέρβου, ἢ τῶν ἡμετέρων νεομαρτύρων) εἰς τὰ ἔτι εὐρύτερα ὄρια κράτους τινος (ὀρθοδόξου). Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς μικρὸν κατὰ μικρὸν καθιερώσεως τῶν προστατῶν ἁγίων, οἵτινες θεωροῦνται διαδοχικῶς, προστάται χωρῶν ὀλοκλήρων (ἅγιος Νικόλαος Ῥωσσίας, ἅγιος Σάββας Σερβίας), προστάται ἐπαρχιῶν ἅγιος Γεράσιμος Κεφαλληνίας, ἅγιος Διονύσιος Ζακύνθου, ἅγιος Σπυρίδων Κερκύρας), προστάται οἰκογενειῶν (ἢ σλάβα τῶν Σέρβων) καὶ προστάται ἐπαγγεμάτων καὶ σωματείων (Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός, λόγῳ τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἐπαγγέλματος τῶν ἱατρῶν, ἅγιος Νικόλαος τῶν θαλασσινῶν, ἅγια Βαρβάρα τῶν στρατιωτικῶν κλπ.)

Εἰς πλείστας περιπτώσεις οἱ τοπικῶς τιμώμενοι ἅγιοι ἀγνοοῦνται εἰς ἄλλα τμήματα τῆς Ἐκκλησίας. Σύνηθες ἐν τούτοις εἶναι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας νὰ πανηγυρίζεται ἡ μνήμη τοιούτων τοπικῶν ἁγίων καὶ εἰς ἃ μέρη ἀγνοοῦνται, ἂν εἰς ταῦτα εἶναι ἐγκατεστημένοι πιστοὶ κατα-

θέραν αὐτῶν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας υἰοθέτησιν. Οὕτω δ' ἀνεδειχθῆσαν οἱ τε παλαιότεροι καὶ οἱ νεώτεροι ὁμολόγοι καὶ συντάκται ἱερῶν ἀκολουθιῶν τῶν ἁγίων. Ἐκ τούτων, παραλείποντες τοὺς γνωστοὺς τῆς παλαιότερας ἐποχῆς, ἀναφέρονται πλὴν ἄλλων τὸν Μανουὴλ Μ. Ρήτορα κατὰ τὸν 16' αἰῶνα, τὸν Ἰουστίνον Δεκάσιον κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, τὸν Μελέτιον τὸν Συρίγον κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, τὸν Μητροφάνη Γρηγοῦρῳ, Νεόφυτον Καυσοκαλυβίτην καὶ ἱερομόναχον Χριστοφόρον τὸν ἐκ Χίου κατὰ τὸν 17' αἰῶνα κλπ. (πρβλ. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, Ἡ ἀνακλήριξις τῶν ἁγίων κλπ. ἐνθ' ἀνατ. σελ. 12), Νέον Λειμωνάριον, Βενετία 1819, Κ. Δουκᾶκη Ἀκολουθία ἀσματικῆ πάντων τῶν νεοφανῶν μαρτύρων, Ἀθῆναι 1897, Louis Pétit, Bibliographie des Acolouthies grecques, Bruxelles 1926. Πρβλ. καὶ Ἀσοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἀγιολογικά, βιβλιογραφία τῶν ἀκολουθιῶν, ἐν Ἀθήναις 1932.

1. Ὡς τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος ἐν Κερκύρῳ.

γόμενοι ἐκ τῶν μερῶν ἐν οἷς τιμᾶται ὁ ἅγιος. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ τοῦ τόπου τούτου δεχόμενοι τὰς σχετικὰς αἰτήσεις τῶν οἰονεὶ συμπατριωτῶν τοῦ ἁγίου καὶ ἔχοντας καὶ τὰ κείμενα τῆς ἀκολουθίας αὐτῶν τὰ ἐν χρήσει ἐν τῷ τόπῳ τῆς τιμῆς αὐτῶν, τελοῦν τὰ ἐκκλησιαστικῶς διατεταγμένα, καθορίζουν τὰ τοῦ περιπτωτικοῦ αὐτοῦ ἑορτασμοῦ, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἅγιος εἰς τὰ μέρη ταῦτα εἶναι ἄγνωστος (οἱ Ζακύνθιοι, φέρ' εἰπεῖν, ἢ οἱ Κεφαλῆνες οἱ ἐγκατεστημένοι ἐν Ῥωσσίᾳ ἢ ἀλλαχοῦ ἑορτάζουν τοὺς ἁγίους Διονύσιον καὶ Γεράσιμον εἰς τὰ μέρη ταῦτα, εἰς ἃ οἱ νεώτεροι ἅγιοι οὗτοι πιθανῶς εἶναι ἄγνωστοι). Κληρικοὶ δὲ καὶ λαϊκοὶ ξένων μερῶν, ἐπισκεπτόμενοι τὰ μέρη ἐν οἷς τιμᾶται τοπικὸς τις ἅγιος ἄγνωστος εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν, συμμετέχουν εὐλαβῶς καὶ ἄνευ ἐτέρου εἰς τὰς ἀποδιδόμενας ἐκκλησιαστικὰς τιμὰς εἰς τὸν τοπικὸν ἅγιον, ὅστις ἀγνοεῖται εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐκκλησίαν. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ σημασία καὶ ἡ αὔξουσα φήμη τοῦ τοπικῶς μόνον τιμωμένου ἁγίου συντελεῖ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῶν ἀποδιδόμενων τιμῶν καὶ ἔξω τῶν ὡς ἄνω μνημονευθέντων ὁρίων, ὁπότε ἡ τιμὴ γίνεται πανορθόδοξος καὶ οὕτως ὀλόκληρος ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τιμᾷ καὶ γεραίρει τὸν τέως τοπικῶς μόνον ἑορταζόμενον ἅγιον¹. Οὕτως ἀναγνωρίζεται ὁ ἅγιος γενικῶς, ἡ μνήμη αὐτοῦ ἀναγράφεται ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ ἡμερολογίῳ², ἡ ἄσματικὴ αὐτοῦ ἀκολουθία προσαρτᾶται εἰς τὰ μηναιᾶ καὶ οὕτω συμ-

1. Ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς γνωστόν, ἀντιδιαστέλλεται γενικώτερον ἢ *beatificatio* τῆς *canonisatio* κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ μὲν πρώτη εἶναι κυρίως ἡ ἀναγνώρισις προσώπου τινος ὡς ἁγίου, καὶ ἡ ἀπόδοσις πρὸς αὐτὸ τιμῶν ἁγίου ἀλλὰ τοπικῶς καὶ περιορισμένως, ἐνῶ ἡ δευτέρα ἔχει χαρακτηριστὰ γενικῆς ἀναγνωρίσεως καὶ καθορίζεται διὰ παπικοῦ διατάγματος ἢ ὑφ' ὀλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας ἀπόδοσις εἰς τὸν περὶ οὗ πρόκειται ἅγιον τῶν τιμῶν. Συνήθως προηγεῖται ἡ πρώτη καὶ ἔπεται ἡ δευτέρα, χωρὶς ν' ἀποκλείεται ἀπ' εὐθείας ἡ καθιέρωσις τῆς δευτέρας. Παρ' ἡμῖν δὲν ὑπάρχει ἡ διάκρισις *beatus* (μακάριος) καὶ *sanctus* (ἅγιος), ἀλλὰ πάντες οἱ ὡς ἀνωτέρω ἀναγνωριζόμενοι θεωροῦνται καὶ ὀνομάζονται ἅγιοι. Ἡ γινομένη οἰονεὶ διαφοροποίησης εἰς τὴν τελετουργικὴν γλῶσσαν τῶν ὄρων «Προπάτορες, Πατέρες, Πατριάρχαι, Προφῆται, Ἀπόστολοι, Κήρυκες, Εὐαγγελισταί, Μάρτυρες, Ὁμολογηταί, Ἐγκρατευταί κλπ.» δὲν εἶναι δηλωτικὴ διαφορᾶς καταστάσεως ἢ βαθμολογίας ἀγιότητος, ἀλλ' ἀπλῶς τοῦ εἴδους τῆς προσφερθείσης ὑπηρεσίας. Εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν τὸ κλασσικὸν ἔργον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀγιοποιήσεως εἶναι τὸ τοῦ Prosper Lambertini (μετέπειτα Πάπα Βενεδίktου XIV.) *De servorum Dei beatificatione et beatorum canonisatione*, Bologna 1734—1738). Πρβλ. καὶ Ferrari *Bibliotheca canonica s. v. veneratio sanctorum* No 26.

2. Εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα ἐν τοῖς «Μαρτυρολογίαις», «Ἡμερολογίαις», «Μηνολογίαις», τοῖς «Ἁγιολογίαις» καὶ τοῖς «Συναξαρίαις» ἢ τοῖς «Συναξαρισταῖς», ἐν πῖναξι δηλ. ἢ βιβλίῳ ἐν οἷς ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἢ βιογραφία καὶ τὰ ταῖς προσβελαις αὐτῶν κατορθούμενα θαύματα. Ἡ ἐν τοῖς ἱεροῖς «Διπτύχοις» ἀναγραφὴ τῶν ὀνομάτων εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν εἶχε τὴν ἔννοιαν τῆς κανονικῆς κυρίως μετὰ τῶν ἀναγραφομένων ἐπικοινωνίας καὶ τῆς μνημονεύσεως αὐτῶν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς προσευχαῖς. Προκειμένου δὲ περὶ τυχόν

πληροῦται βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἢ τοῦ ἁγίου τούτου ἀναγνώρισις καὶ ἢ ἐπιμολουθοῦσα τιμὴ καὶ δόξα αὐτοῦ εἰς ὁλόκληρον τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

Ἐἰς τὴν συνήθη ἐκκλησιαστικὴν γλῶσσαν οἱ χρησιμοποιοῦμενοι ὄροι διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἁγίων εἶναι: «ἀναγνώρισις ἁγίου», «ἀναγνώρισις καὶ κατὰ τάξιν εἰς τὸν χορὸν τῶν ἁγίων», «κατὰ τάξιν μεταξὺ τῶν ἁγίων», «ἀνακήρυξις ἁγίου», «κανονισμὸς ἁγίου», καὶ τέλος «συγγράφασθαι, συντάττεσθαι, ἢ καταλέγεσθαι τῷ χορῷ ἢ τῷ ἀριθμῷ τῶν ἁγίων»².

ἐκ παρεξηγήσεως καὶ ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν, ἐπὶ τινα καιρὸν διωκομένων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ὧν ἡ ἀρετὴ ἀνεγνωρίζετο πανδήμως, ἔστω καὶ μετὰ θάνατον, ἢ ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις ἐπαναγραφῇ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν (ὡς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου) εἶχεν ἔν τιμῃ μέτρῳ τὴν ἐννοίαν τῆς ἀπαρχῆς τῆς ὡς ἁγίων ἀναγνωρίσεως αὐτῶν. (Πρβλ. καὶ Χρυσόστομος Παπαδοπούλου, Ἡ ἀνακήρυξις τῶν ἁγίων κλπ. ἐνθ' ἀν. σελ. 4—5).

2. Ἐκ τῶν ὄρων τούτων, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ μόνος προσήκων φαίνεται νὰ εἶναι «ἀναγνώρισις ἁγίου», ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι τὸν ἤδη παρὰ τῷ Θεῷ ἅγιον ἀναγνωρίζει ἢ Ἐκκλησία καταλλήλως ὀδηγηθεῖσα, καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι ἢ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀναγνώρισις αὐτοῦ καθιστᾷ τούτον ἅγιον. Ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον τούτον οἱ ὡς ἄνω ἀναφερόμενοι λοιποὶ ὄροι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιῶνται ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ κανονικῇ γλώσσῃ; ἐφ' ὅσον μάλιστα εἶναι κατὰ μετάφρασιν δάνειοι ἐκ τῆς λατινικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρολογίας.